

วิพากษ์การอธิบายทางเลือกเชิงเหตุผล

พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจและวิพากษ์กระบวนการอธิบายทางเลือกเชิงเหตุผล ที่เสนอแนวทางการวิเคราะห์อย่างเป็นทางการ เกี่ยวข้องตัดสินใจทางสังคมของมนุษย์ว่าเป็นการใช้เหตุผลจากรากฐานชุดของความเชื่อและเป้าประสงค์ อันปรากฏในทฤษฎีจำนวนมากทางเศรษฐศาสตร์ เช่น ทฤษฎีเกม (Game Theory) ทฤษฎีความน่าจะเป็น (Probability Theory) และทฤษฎีสินค้าสาธารณะ (Theory of Public Goods) อย่างไรก็ตาม กระบวนทัศน์นี้ยังเป็นที่ถกเถียงในกลุ่มนักสังคมศาสตร์ โดยนักสังคมศาสตร์ จำนวนไม่น้อยมีความคิดว่าวิธีการอธิบายสังคมแบบทางเลือกเชิงเหตุผลทาง เศรษฐกิจ มีความนามธรรมสูงเกินไปสำหรับการอธิบายการกระทำของมนุษย์ ในบริบททางวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างกัน

Abstract

This article aim to understand and critique the paradigm of rational choice explanation-proposing the formal analysis of human's societal decision makings utilizing reasons based on a set of beliefs and proposes. This paradigm appears in various theories of economics, such as; Game theory, probability theory, and theory of public goods. However, this paradigm falls under contests within and between groups of social scientists-especially a number of social scientists believe that the explanation of economic rational choice is too abstract for explanation of human actions living under different cultural contexts.

* รองศาสตราจารย์ ดร. คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

ปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นผลมาจากกิจกรรมของมนุษย์ และมนุษย์คือ ผู้กระทำที่ถูกชี้นำโดยความเชื่อ เป้าประสงค์ ความหมาย ค่านิยม ข้อห้าม และศีลธรรม มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความเจตนาหรือความมุ่งหมาย ซึ่งกระทำบนพื้นฐานของเหตุผล (Reasons) ความคิดที่ว่ากระทำของมนุษย์อยู่บนพื้นฐานของเหตุผลมีนัยสำคัญหลายประการต่อสังคมศาสตร์ ประการแรก มีนัยว่าแบบแผนทางสังคมมีความสัมพันธ์เชิงสาเหตุที่หลากหลายกว่าแบบแผนทางธรรมชาติ เพราะว่าแบบแผนทางธรรมชาติ มีลักษณะที่ตายตัวอันเกิดจากความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งเชิงภววิสัย และถูกควบคุมโดยกฎที่แน่นอนกฎใดกฎหนึ่ง ขณะที่แบบแผนทางสังคมเกิดมาจากสภาวะที่ตั้งใจของมนุษย์ที่เป็นผู้กระทำทางสังคม ประการที่สอง ลักษณะเชิงความตั้งใจของปรากฏการณ์ทางสังคมทำให้มีโอกาสเกิดรูปแบบการอธิบายเชิงสาเหตุได้หลากหลายมากกว่าในวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ปรากฏการณ์ทางสังคมหลายอย่างสามารถได้รับการอธิบายในรูปของผลลัพธ์ โดยรวมของการกระทำที่มีเป้าประสงค์ร่วมกันของปัจเจกบุคคลจำนวนมาก หากเราเข้าใจสิ่งที่บุคคลเหล่านั้นต้องการ อะไรคือสิ่งที่พวกเขาเชื่อ และวิธีการที่พวกเขากระทำ ซึ่งพวกเขาคาดหวังว่าจะนำไปสู่เป้าประสงค์ เราก็สามารถอธิบายการเกิดขึ้นของผลลัพธ์ที่ตามมาได้ด้วย

บทความนี้จะนำเสนอการอธิบายชีวิตทางสังคมเชิงผลรวม (Aggregative Explanation) ซึ่งเป็นกรอธิบายผลลัพธ์เชิงผลรวมของการกระทำเชิงเหตุผลโดยกลุ่มคนจำนวนมาก ซึ่งทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผล (Rational Choice Theory) เสนอแนวทางการวิเคราะห์อย่างเป็นทางการเกี่ยวกับการตัดสินใจเชิงเหตุผลจากรากฐานชุดของความเชื่อและเป้าประสงค์ และเป็นรากฐานให้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์หลายทฤษฎี เช่น ทฤษฎีเกม (Game Theory) ทฤษฎีความน่าจะเป็น (Probability Theory) และทฤษฎีสินค้าสาธารณะ (Theory of Public Goods) กระบวนทัศน์ทางเลือกเชิงเหตุผลได้เสนอการอธิบายกลไกเชิงสาเหตุทั่วไปที่เชื่อมโยงระหว่างเหตุ (Cause) และผล (Effect) ของปรากฏการณ์ทางสังคม กล่าวคือ หากเราฐานคติว่าปัจเจกบุคคลในหลากหลายบริบททางสังคมคำนวณทางเลือกการตัดสินใจโดยอาศัยความเชื่อและเป้าประสงค์ เราก็สามารถอธิบายการจัดการทางสังคมจำนวนมากในฐานะที่เป็นผลลัพธ์มวลรวมของทางเลือกเหล่านั้น อย่างไรก็ตาม

กระบวนทัศน์นี้ยังเป็นที่ถกเถียงในสังคมศาสตร์ โดยนักสังคมศาสตร์จำนวนไม่น้อยมีความคิดว่าวิธีการแบบทางเลือกเชิงเหตุผล มีความนามธรรมสูงเกินไปสำหรับการอธิบายการกระทำของมนุษย์ในบริบททางวัฒนธรรมที่มีเฉพาะเจาะจง ซึ่งมีความแตกต่างกันนั้นหมายความว่า ทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผลไม่สามารถอธิบายพฤติกรรมทางสังคมที่เป็นจริงในเชิงรูปธรรมได้อันนำไปสู่การวิพากษ์เหตุผลเชิงเศรษฐกิจ (Critique of Economic Rationality) และเสนอการใช้เหตุผลเชิงพุทธิปัญญา (Cognitive Rationality) ขึ้นมาเพื่อขยายความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้เหตุผลของมนุษย์ให้ครอบคลุมยิ่งขึ้น

รากฐานทางความคิดของทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผล

กระบวนทัศน์ทางเลือกเชิงเหตุผล (Rational Choice Paradigm) ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการสำคัญเชิงพฤติกรรมที่สำคัญ คือ การมีเป้าหมายและ การคำนวณประโยชน์ที่ได้รับ กล่าวอีกนัยหนึ่ง บั๊จเจกบุคคลย่อมมีความคาดหวังเชิงเป้าหมายเกี่ยวกับผลประโยชน์ และเขาจะกำหนดทางเลือกของการกระทำหลากหลายทางเลือกและวิเคราะห์ต้นทุนและประโยชน์ รวมทั้งข้อดีข้อเสียต่าง ๆ ของแต่ละทางเลือกเหล่านั้น จากนั้นนำมาเปรียบเทียบกันและตัดสินใจเลือกทางเลือกที่ดีที่สุด ซึ่งเขาประเมินว่าจะนำไปสู่เป้าหมายที่ตั้งใจเอาไว้ ดังนั้นการอธิบายแบบทางเลือกเชิงเหตุผล จึงขึ้นอยู่กับทฤษฎี “วิถี-เป้าหมาย” (Means-end Theory) ของการกระทำเชิงเหตุผล กล่าวคือ การกระทำใดถือว่าเป็นการกระทำที่มีเหตุผลก็ต่อเมื่อการกระทำนั้นมีวิธีการที่เหมาะสมในการนำไปสู่เป้าหมายที่กำหนด ภายใต้ความเชื่อที่มีอยู่ของผู้กระทำเกี่ยวกับสถานการณ์ของทางเลือกนั้น ดังนั้นในการอธิบายการกระทำของบั๊จเจกบุคคล ผู้อธิบายจะต้องระบุความเชื่อพื้นฐานและเป้าหมายของบุคคลนั้น และแสดงให้เห็นว่าแนวทางกระทำที่ถูกเลือกจากบุคคลนั้นมีความสมเหตุผลในการบรรลุเป้าหมายภายใต้ความเชื่อที่กำหนด และนั่นหมายความว่าในการอธิบายแบบนี้มีเงื่อนไขสำคัญ คือ จะต้องหาความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ (Beliefs) กับความปรารถนา (Desires) และการกระทำ (Action)

จอห์น เอลส์เตอร์ (Jon Elster, 1994) ได้ชี้ว่า การอธิบายทางเลือกเชิงเหตุผล (Rational-Choice Explanation) เป็นการอธิบายที่มีความเชื่อมโยงจากการอธิบายเชิงความตั้งใจ (Intentional Explanation) แต่มีเงื่อนไขบางประการที่มากกว่าการอธิบายเชิงความตั้งใจ เงื่อนไขเบื้องต้นในการอธิบายเชิงความตั้งใจ (Intentionality) จะต้องแสดงความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรม (Behavior-B) ชุดของความเชื่อเชิงพุทธิปัญญา (A Set of Cognition-C) ซึ่งได้รับการไตร่ตรองจากปัจเจกบุคคล และชุดของความปรารถนา (A Set of Desires-D) ที่เกิดจากปัจเจกบุคคลดังกล่าว จากองค์ประกอบของการอธิบายเชิงเหตุผลทั้งสาม เงื่อนไขแรกของการอธิบายเชิงความตั้งใจ คือ ความปรารถนา (Desires) และความเชื่อ (Beliefs) ต้องมีเหตุผลสำหรับพฤติกรรมที่แสดงออกมา ดังนี้

1. ภายใต้อำนาจเชื่อ C, B คือ วิธีการที่ดีที่สุดในการบรรลุ D

แต่การปรากฏของเหตุผลดังกล่าวอาจยังไม่เพียงพอสำหรับการเกิดขึ้นของพฤติกรรม ซึ่งเขาคิดว่ามีเหตุผล ผู้กระทำอาจถูกทำให้สับสนอีกด้วยที่เป็นส่วนของฉากนั้น แม้ว่ามีความเชื่อและความปรารถนาดังกล่าวอยู่ในบุคคลนั้น เขาอาจพบว่าตัวเขาเองไม่สามารถหยุดภาวะของความสับสนได้ตามต้องการที่สำคัญยิ่งกว่า คือ แม้ว่าพฤติกรรมนั้นเกิดขึ้น เหตุผลก็ยังไม่เพียงพอในการอธิบายพฤติกรรมดังกล่าว เพราะการมีสิ่งอื่นมากระทบรบกวนขณะที่กำลังแสดงพฤติกรรม อาจทำให้ผู้กระทำเกิดการสับสนกล้วอย่างไม่ตั้งใจ แต่หากเขาจัดการกับความหวาดกลัวได้และมีความตั้งใจในการแสดงพฤติกรรมเช่นนั้น ก็ย่อมแสดงว่าเขามีความตั้งใจกระทำพฤติกรรมเช่นนั้น และจะต้องพิจารณาในเงื่อนไขต่อไป คือ

2. C และ D เป็นสาเหตุของการเกิด D

สิ่งที่เป็นเหตุผลต้องเป็น “สาเหตุ” ของการกระทำซึ่งผู้กระทำตระหนักถึงการเป็นเหตุผลกระบวนการของความเป็นเหตุผล อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขนี้ก็ยังไม่เพียงพอ หากพฤติกรรมนั้นมีได้เกิดจากบทบาทของเหตุผล (Qua Reason) เช่น พลซุ่มยิงเชื่อว่าการยิงเป้าหมายทำให้เขาบรรลุเป้าประสงค์อันสูงส่งที่เขาปรารถนา ความเชื่อและความปรารถนาเป็นฐานให้กับเหตุผลที่กระทำพฤติกรรมบางอย่าง นั่นคือ การเหนียวไภป็นเมื่อปืนถูกเล็งไปที่เป้าหมาย

อย่างไรก็ตามอาจมีบางอย่างมาทำให้พลชุ่มยังมีการแสดงพฤติกรรมที่แตกต่างออกไป หากเขามีความกังวลเกี่ยวกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นสูง เมื่อยามเหนียวไก่มือเขาอาจสั่นและทำให้การยิงพลาดเป้าหมาย หรือ หากเขาไม่ใส่ใจกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมากนัก ยามเหนียวไก่มือเขามีความมั่นคงและทำให้ยิงถูกเป้าหมายอย่างง่ายดาย ในกรณีนี้ “ความปรารถนาอย่าแรงกล้าในการยิงเป้าหมาย มีฐานะเป็นสาเหตุ แต่มีได้มีฐานะเป็น บทบาทของเหตุผล” การกระทำในฐานะที่เป็น “บทบาทของเหตุผล” นั้นอย่างน้อยจะต้องเป็นสาเหตุของพฤติกรรมที่มันให้เหตุผล มิใช่เกิดจากความเชื่ออื่น ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง หรือเกิดจากอุบัติเหตุ หรือความบังเอิญดังนั้นจะต้องมีเงื่อนไขที่สาม

3. C และ D เป็นสาเหตุของ B ภายใต้บทบาทของเหตุผล

ในเงื่อนไขนี้เป็นเพื่อขจัดสิ่งที่เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากสิ่งอื่นในการอธิบายเชิงเหตุผลอันได้แก่ อารมณ์ และความบังเอิญ เพราะหากพฤติกรรมที่เกิดขึ้นมาสาเหตุจากอารมณ์และความบังเอิญ พฤติกรรมดังกล่าวย่อมมิได้ตกอยู่ภายใต้บทบาทของเหตุผล (Qua Reason) อารมณ์อาจมีอิทธิพลต่อการแสดงพฤติกรรม แต่พฤติกรรมเหล่านั้นเป็นพฤติกรรมที่ไม่ใช่สาเหตุเชิงเหตุผล (Nonrational Cause) ตามเงื่อนไขนี้

สำหรับการอธิบายทางเลือกเชิงเหตุผล (Rational Choice Rationality) มีเงื่อนไขเพิ่มเติมจากการอธิบายเชิงความตั้งในอีก 3 เงื่อนไขคือ 4) ชุดของความเชื่อ C ต้องมีความคงเส้นคงวภายใน (Internally Consistent) 5) ชุดของความปรารถนา D ต้องมีความคงเส้นคงวภายใน (Internally Consistent) และ 6) ภายใต้ความเชื่อ C B คือการกระทำที่ดีที่สุดที่จะบรรลุกลุ่มเป้าหมายทั้งหมดที่มีน้ำหนักความสำคัญมากที่สุด

ชุดของความเชื่อที่มีความคงเส้นคงวภายในมี 3 ประการ คือ ก) “ความเชื่อเกี่ยวกับวิธีการนั้น” จะต้องดีที่สุดในภายใต้หลักฐานที่มีอยู่ ข) “ความเชื่อ” จะต้องเกิดจากหลักฐานที่มีให้ ค) หลักฐานจะต้องเป็นสาเหตุของ “ความเชื่อ” ในวิถีทางที่ถูกต้อง ตัวอย่างเช่น ภายใต้หลักฐานที่มีอยู่ การมีเพศสัมพันธ์โดยการสวมถุงยางอนามัยเป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการทำให้ไม่เกิดการตั้งครรภ์ (ความเชื่อเกี่ยวกับวิธีการ) ความเชื่อที่ว่านี้เกิดจากหลักฐานที่ว่า เชื้ออสุจิถูกเก็บกักไว้ในถุงยางอนามัยไม่สามารถผ่านเข้าไปผสมกับไข่ได้

จึงไม่เกิดการตั้งครม. และหลักฐานดังกล่าวทำให้ความเชื่อในการใช้ถ้อยงานามัยระหว่างมีเพศสัมพันธ์เป็นสิ่งที่มีความถูกต้อง

จะเห็นได้ว่าเงื่อนไข ก) กำหนดกฎที่เข้มแข็งในการอนุมานเชิงอุปนัย เงื่อนไขที่สองมีความจำเป็นต้องจัดความเป็นไปได้ว่าผลที่เกิดขึ้นหาใช่เป็นเรื่องของอุบัติเหตุ แต่เปี่ยมไปด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์ ส่วนเงื่อนไขที่สามเป็นเรื่องของการจัดความเป็นไปได้ที่พิจารณาหลักฐานแล้วบางคนอาจยืนยันในความเชื่อว่าถูกต้อง แต่มีกระบวนการให้เหตุผลที่ผิด

ชุดของความปรารถนาต้องมีความคงเส้นคงวภายในเช่นเดียวกับความเชื่อ ในเบื้องต้นผู้กระทำต้องเชื่อว่า “ความปรารถนา” ที่ตนเองจะบรรลุจะต้องมีความเป็นไปได้ ความปรารถนาใดที่ไม่มีหนทางในการบรรลุความปรารถนานั้นไม่มีความคงเส้นคงวภายใน

อย่างไรก็ตามมนุษย์อาจมีความปรารถนาหลายอย่างในเวลาเดียวกัน ดังนั้นเขาจึงต้องเลือกว่าความปรารถนาใดเป็นหลักและให้น้ำหนักกับมันมากที่สุด และเลือกการกระทำที่จะบรรลุความปรารถนาที่เขาให้น้ำหนักมากที่สุด สมมุติว่า นายสันติ บางคล้ำ ไปร่วมงานเลี้ยงกับเพื่อน เขามีความปรารถนาที่จะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อน และเชื่อว่าการดื่มสุราเป็นวิถีทางที่ดีที่สุดในการสร้างความสัมพันธ์ ขณะเดียวกันเขาก็มีความปรารถนาที่จะขับรถยนต์กลับบ้านอย่างปลอดภัย และเขาเชื่อว่าการไม่ดื่มสุราจะทำให้เขาสามารถขับรถยนต์กลับบ้านอย่างปลอดภัย เมื่อประเมินน้ำหนักของความปรารถนาทั้งสองประการแล้ว นายสันติ บางคล้ำ ตัดสินใจให้น้ำหนักกับความปลอดภัยมากกว่าความสัมพันธ์ เขาจึงเลือกที่จะไม่ดื่มสุราในงานเลี้ยง อย่างไรก็ตามในสถานการณ์ที่เป็นจริงปัจเจกบุคคลอาจเลือกแสดงพฤติกรรมที่สะท้อนความอ่อนแอของความตั้งใจ (Akratic Behavior) หรือการกระทำที่ตรงข้ามกับคุณค่าเชิงจริยธรรมที่แท้จริงของปัจเจกบุคคลผู้นั้น พฤติกรรมแบบนี้เกิดจากสาเหตุที่บกพร่องหรือผิดพลาดซึ่งเชื่อมโยงความปรารถนาและการกระทำเหตุผลที่อ่อนขาดน้ำหนักอาจชนะเพราะมันไปปิดกั้นเหตุผลที่มีน้ำหนักจากการปฏิบัติ หรือเหตุผลที่มีน้ำหนักอาจพ่ายแพ้เพราะว่ามันเป็นสาเหตุให้เกิดพฤติกรรมอื่นมากกว่าพฤติกรรมที่ตั้งใจ ดังนั้นการกระทำเช่นนี้จึงถือว่าเป็นเรื่องของการกระทำที่ไร้เหตุผล (Irrational Action)

กล่าวโดยสรุป การอธิบายทางเลือกเชิงเหตุผลจะต้องมีเงื่อนไขที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างหลักฐาน (Evidence) ความเชื่อ (Belief) และความปรารถนา (Desires) โดยความเชื่อจะต้องเป็นความเชื่อเกี่ยวกับทางเลือกที่ดีที่สุด ภายใต้หลักฐานเชิงประจักษ์ที่มีอยู่ และความเชื่อเกี่ยวกับทางเลือกดังกล่าวจะต้องมีสาเหตุจากหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ปรากฏ และหลักฐานเชิงประจักษ์นั้นจะต้องเป็นเหตุหรืออธิบายความเชื่อเกี่ยวกับทางเลือกในวิถีทางที่ถูกต้อง และหลักฐานเชิงประจักษ์จะต้องได้รับการรวบรวมภายใต้ความเหมาะสมภายใต้ขอบเขตของปัญหาในสถานการณ์ที่ต้องตัดสินใจ

การอธิบายทางเลือกเชิงเหตุผลอาจถูกมองว่าเป็น “ทฤษฎีการอธิบายการกระทำของมนุษย์อย่างผิวเผิน” (A Thin Theory of Human Action) เพราะว่าเป็นการพรรณนาเป้าประสงค์ที่เป็นนามธรรมในแง่ของผลประโยชน์ อรรถประโยชน์สูงสุด หรือความพึงพอใจ และสมมุติฐานในรูปแบบเรียงบ่งายของการให้เหตุผล ภายใต้ฐานคติที่เรียงบ่งายนี้ทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผลหวังที่จะให้ทฤษฎีนี้อธิบายความหลากหลายของพฤติกรรมมนุษย์ จุดแข็งของทฤษฎีนี้ก็คือ ความประหยัด (Parsimony) และพลัง (Power) ในการอธิบายของตัวแปรที่เกี่ยวข้องภายใต้ฐานคติที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพฤติกรรมทั่วไปของมนุษย์ (ความเชื่อ ความปรารถนา หลักฐาน) ทำให้มีการนำทฤษฎีนี้ไปใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์สังคมในหลากหลายวัฒนธรรม อย่างไรก็ตามการวิจารณ์ทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผลที่สำคัญมาจากนักวิชาการแนวการตีความ ซึ่งมีความเห็นว่าการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นต้องเป็น “การพรรณนาการกระทำของมนุษย์อย่างลึกซึ้ง” (Thick Description of Human Action) นั่นคือจะต้องพรรณนารายละเอียดเกี่ยวกับบรรทัดฐาน (Norms) และค่านิยม (Values) ฐานคติทางวัฒนธรรม (Cultural Assumptions) อุปลักษณ์ (Metaphors) ความเชื่อทางศาสนา (Religious) และการปฏิบัติ (Practices) อันเป็นเงื่อนไขที่ฝังกู่ในการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ (Little, 1991, pp. 41-46)

เมื่อพิจารณาเนื้อหาของเป้าประสงค์ที่ขึ้นนำการกระทำของมนุษย์ นักเศรษฐศาสตร์ได้เสนอหลักการที่สำคัญเพื่ออธิบายความมีเหตุผล (Rationality) นั่นคือ “ฐานคติเกี่ยวกับอัตตานิยม” (Assumption of Egoism)

นักเศรษฐศาสตร์เชื่อว่าผู้กระทำเชิงเศรษฐกิจใส่ใจกับผลประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองเพียงอย่างเดียว ดังนั้นเป้าประสงค์ของปัจเจกบุคคลที่สำคัญที่สุดคือการมีรายได้มากที่สุด การมีเวลาว่างมากที่สุด และการลงแรงน้อยที่สุด และอื่น ๆ ในทิศทางเดียวกันนี้ อย่างไรก็ตามฐานคิดนี้มีข้อเสียส่วนที่เป็นแก่นของเนื้อหาของทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผล เพราะว่าทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผลหาได้จำกัดเป้าประสงค์ของปัจเจกบุคคลในแต่เฉพาะเรื่องทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่มีการเปิดกว้างในเรื่องที่เกี่ยวกับเป้าประสงค์ แต่ปมปัญหาของทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผลก็คือ จะเลือกวิถีทางที่ดีที่สุดอย่างไรภายใต้ทางเลือกที่หลากหลายเพื่อจะนำไปสู่เป้าหมายที่ปรารถนา เนื้อหาของเป้าหมายของปัจเจกบุคคลเป็นเรื่องที่เปิดกว้าง บางคนอาจมีเป้าหมายเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง บางคนอาจมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น และประโยชน์ของสาธารณชน

อีกประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดการอธิบายการกระทำของมนุษย์แบบผิวเผินคือ ความมีเหตุผลของความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของทางเลือก บัจจุบันนี้สะท้อนความจริงเกี่ยวกับการกระทำเชิงเหตุผลว่าขึ้นอยู่กับความเชื่อที่ผู้กระทำยึดถือเกี่ยวกับ 1) ทางเลือกที่มีให้เขาว่ามีหรือไม่มี หากมี มีกี่ทางเลือก 2) ผลลัพธ์ที่เป็นไปได้ของทางเลือกหากมีการตัดสินใจเลือกทางเลือกหนึ่ง ๆ ในการกระทำ แต่คำถามคือว่า เราจะพิจารณาว่าความเชื่อของผู้กระทำเกี่ยวกับผลลัพธ์ของทางเลือกมีเหตุผลหรือไม่ หรือเราจะถือว่าความเชื่อของผู้กระทำเป็นสิ่งที่กำหนดให้ และมุ่งเน้นไปที่ปัญหาของทางเลือกที่เกี่ยวข้องกับปัญหานี้ ตัวอย่างเช่น ความเชื่อของนักวางแผนเศรษฐกิจเกี่ยวกับผลลัพธ์ของยุทธศาสตร์สนับสนุนการส่งออก คือ การสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจแก่ประเทศ คำถามคือ เราจะพิจารณาว่า ผลลัพธ์ของการส่งออกคือ การสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจมีความเป็นเหตุผลหรือไม่ หรือว่าเราจะถือว่า ความเชื่อเกี่ยวกับผลลัพธ์ของนักวางแผนเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่กำหนดให้ไม่ใช่เรื่องที่จะต้องพิจารณาอีกต่อไป และควรมุ่งไปที่การพิจารณาปัญหาว่าจะส่งออกอย่างไร ส่งออกวิธีใดเท่านั้น

ทฤษฎีการตัดสินใจ (Decision Theory)

ทฤษฎีการตัดสินใจในที่นี้เป็นแนวทางรายละเอียดในการประยุกต์ใช้ทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผล ซึ่งมีประเด็นที่ต้องอภิปราย 3 ประเด็นหลัก คือ ความคิดเกี่ยวกับอรรถประโยชน์ (The Notions of Utility) ความน่าจะเป็น (Probability) และ กฎเกณฑ์การตัดสินใจ (Decision Rule)

1. แนวคิดอรรถประโยชน์ (Utility)

จากฐานคิดของทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผลที่ว่า บุคคลปฏิบัติอย่างมีเหตุผลราวเท่าที่เขาเลือกการกระทำจากทางเลือกที่มีให้ซึ่งตอบสนองเป้าหมายของเขาได้ดีที่สุด โดยที่เขาเชื่อว่าทางเลือกเหล่านั้นจะก่อให้เกิดผลลัพธ์ตามที่เขาต้องการ ฐานคิดที่อยู่เบื้องหลังแนวคิดนี้คือ บุคคลมีเป้าหมายหรือเป้าประสงค์ที่คงเส้นคงวา ซึ่งถูกกระทำให้มีเหตุผลโดยแบบแผนของอรรถประโยชน์หรือการจัดลำดับความชอบที่สมบูรณ์ บุคคลจะไตร่ตรองอย่างรอบคอบเกี่ยวกับแนวทางต่าง ๆ ของการกระทำที่เป็นไปได้ และผลลัพธ์ของการกระทำนั้น และเขาจะเลือกการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยอยู่บนพื้นฐานว่าการกระทำดังกล่าวจะก่อให้เกิดประสิทธิผลตามที่เขาต้องการ การพรรณนาข้างต้นทำให้จะต้องพิจารณา “เป้าประสงค์ที่พึงปรารถนาของผู้กระทำ” “ความเชื่อ” และ “กฎของการเลือก”

ในโลกของความเป็นจริงบุคคลมีเป้าประสงค์ที่พึงปรารถนาหลายประการที่ต้องการบรรลุ เช่น การศึกษารายได้ ตำแหน่ง สถานภาพ ชื่อเสียง เป็นต้น การกระทำแต่ละอย่างเพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีต้นทุนทั้งสิ้น ต้องใช้กำลังแรงงาน เวลา สติปัญญา ค่าใช้จ่าย และความเสี่ยง เช่น หากบุคคลประสงค์จะได้รับปริญญาระดับดุษฎีบัณฑิต เขาก็จะต้องใช้เวลาในการค้นหาหลักสูตรและสถาบันการศึกษาที่เขาเชื่อว่าเหมาะสมกับตนเอง ต้องใช้สติปัญญาในการสอบคัดเลือกเข้าไป หากเข้าไปเรียนได้แล้วก็จะต้องใช้สติปัญญาและความทุ่มเทในการเรียนและทำวิทยานิพนธ์ ต้องจ่ายเงินค่าลงทะเบียนเรียนอีกจำนวนมาก ในการตัดสินใจอย่างมีเหตุผลจากการกระทำที่เป็นไปได้หลายประการ จึงมีความจำเป็นที่เขาจะต้องกำหนดน้ำหนักและจัดลำดับความสำคัญ และตัดทางเลือกบางประการออกไป โดยพิจารณาจุดแข็งและจุดอ่อนของทางเลือกแต่ละทางและตัดสินใจ

นักทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผลใช้ แนวคิดอรรถประโยชน์ เป็นพื้นฐานของการเปรียบเทียบระหว่างผลประโยชน์และต้นทุน หรือ ระหว่างข้อดี และข้อเสียของทางเลือกแต่ละทาง แนวคิดอรรถประโยชน์ถูกออกแบบเพื่อให้มีมาตรวัดร่วมในการเลือก เช่น รายได้กับการมีเวลาว่าง คุณค่าทางโภชนาการ และราคาอาหาร การเติบโตทางเศรษฐกิจและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยวและการพัฒนาอุตสาหกรรมหนัก เป็นต้น ตรรกะพื้นฐานของแนวคิดนี้คือ 1) อรรถประโยชน์เป็นบทบาทหน้าที่ ซึ่งนำประโยชน์หรือข้อดีมาเป็นตัวแปร และระบุ “ค่า” สำหรับข้อดีนั้นที่ผู้กระทำจะได้รับ 2) บุคคลที่มีเหตุผลจะต้องเลือกผลลัพธ์ที่สร้างผลประโยชน์มากที่สุด และ 3) ระดับการวัดของผลประโยชน์มีลักษณะที่ต่อเนื่อง เพื่อจะทำให้เป็นไปได้ในการเพิ่มผลประโยชน์เข้าไป

แนวคิดนี้จึงมีสมมติฐานว่า ผู้ตัดสินใจมีความสามารถในการกำหนดอรรถประโยชน์ต่อทุกสรรพสิ่งที่เขากำลังพิจารณาเป็นทางเลือก และอรรถประโยชน์เหล่านั้นจะเป็นพื้นฐานว่าจะตัดสินใจเลือกทางเลือกใด เช่น การตัดสินใจเลือกศึกษาต่อในระดับปริญญาเอก การเรียนปริญญาเอก พบว่าสถาบัน ก. มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับของสังคมมากกว่าสถาบัน ข. แต่ระยะทางไกลกว่า และค่าลงทะเบียนเรียนแพงกว่า ผู้ตัดสินใจจะต้องให้น้ำหนัก และค่าคะแนนของตัวแปรทั้งสามคือ ชื่อเสียง ระยะทาง และ ค่าลงทะเบียน ว่าให้ประโยชน์แก่เขามากน้อยเพียงใด และนำมาประเมินเพื่อว่าเขาสามารถเลือกสถานการศึกษาที่ดีที่สุดสำหรับตัวเขา

ตารางที่ 1 ตัวอย่างการตัดสินใจโดยเปรียบเทียบอรรถประโยชน์

สถาบัน	อรรถประโยชน์ ของชื่อเสียง	อรรถประโยชน์ ของระยะทาง	อรรถประโยชน์ ค่าลงทะเบียน	รวม
ก	10	-3	-4	3
ข	5	-2	-2	1

เมื่อนำสถาบันการศึกษา ก และ ข มาเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่จะสร้างอรรถประโยชน์แล้ว ในภาพรวมพบว่า สถาบัน ก. สร้างอรรถประโยชน์ได้ 3 หน่วย ขณะที่สถาบัน ข. สร้างอรรถประโยชน์ได้ 1 หน่วย ดังนั้น ผู้ตัดสินใจที่มีเหตุผลจึงเลือกไปศึกษาต่อที่สถาบันการศึกษา ก.

อย่างไรก็ตามปัญหาเกี่ยวเนื่องกับแนวคิดอรรถประโยชน์มีหลายประการ ประการแรก คือ “กฎการลดลงของอรรถประโยชน์ส่วนเพิ่ม” (Law of Diminishing Marginal Utility) กฎนี้เสนอว่า ผู้ตัดสินใจมีแนวโน้มจะมีความพึงพอใจต่อสิ่งที่ได้รับน้อยลง จากการได้รับเพิ่มขึ้นในแต่ละครั้ง เช่น ในครั้งแรกเมื่อพรรคการเมืองหนึ่งเสนอนโยบายประชานิยมต่อกลุ่มผู้ชรา โดยเสนอเบี้ยยังชีพให้เดือนละ 700 บาทต่อคน ปรากฏว่า ร้อยละ 80 ของผู้ชราเลือกผู้สมัครของพรรคการเมืองนี้ ในการเลือกตั้งครั้งต่อมา พรรคการเมืองพรรคนี้ออกเพิ่มเบี้ยยังชีพเป็นเดือนละ 800 บาทต่อคน แต่ปรากฏว่ามีร้อยละ 60 ของผู้ชราเลือกผู้สมัครพรรคนี้อีก และในการเลือกตั้งครั้งต่อ ๆ มาแม้ว่าพรรคการเมืองพรรคนี้อาจเพิ่มเงินค่าเบี้ยประกันขึ้นทุกครั้งที่มีการเลือกตั้ง แต่ปรากฏว่าสัดส่วนของผู้ชราที่เลือกผู้สมัครของพรรคการเมืองนี้กลับน้อยลงเรื่อย ๆ การที่สัดส่วนของผู้ชราตัดสินใจเลือกผู้สมัครของพรรคการเมืองนี้น้อยลงเรื่อย ๆ ก็เป็นผลมาจากกฎการลดลงของอรรถประโยชน์ส่วนเพิ่มนั่นเอง

ประการที่สอง ปัญหาเกี่ยวกับการกำหนดอรรถประโยชน์ต่อผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ของบุคคล เพราะอรรถประโยชน์จะถูกกำหนดในลักษณะที่เป็น การสร้างเชิงนามธรรม เพื่อเป็นตัวแทนของคุณค่าที่บุคคลมอบให้ต่อผลลัพธ์ มีความเป็นไปได้สูงว่าการกำหนดอรรถประโยชน์ของผลลัพธ์ของบุคคลเป็น กลไกทางจิตวิทยาของบุคคลนั่นเอง กล่าวคือ หากบุคคลชอบผลลัพธ์ใด ก็จะกำหนดอรรถประโยชน์ต่อผลลัพธ์นั้นสูงกว่าผลลัพธ์ที่ตนเองไม่ชอบ เช่น ในการเลือกเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาเอก หาก นายสันติ รักเรียน ชอบสถาบันการศึกษา ก. มากกว่า สถาบันการศึกษา ข. เขาก็จะกำหนดอรรถประโยชน์แก่สถาบันการศึกษา ก. สูงกว่า ข. เมื่อเขากำหนดประเด็นที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจ เขาก็จะเลือกเกณฑ์ที่ทำให้อรรถประโยชน์โดยรวมของ สถาบันการศึกษา ก. สูงกว่าสถาบันการศึกษา ข. เพื่อทำให้ตนเองดูมีเหตุผลในการตัดสินใจเลือกเข้าไปเรียนในสถาบันการศึกษา ก.

ประการที่สาม เป็นปัญหาเกี่ยวกับ “การเปรียบเทียบระหว่างบุคคล” ของอรรถประโยชน์ ในประเด็นนี้มีคำถามสำคัญ คือ เราจะทำความเข้าใจอย่างไรกับประโยชน์ที่มีลักษณะเช่นนี้ “นายสันติ รักเรียน กำหนดอรรถประโยชน์ต่อผลลัพธ์ใดผลลัพธ์หนึ่ง เหมือนกับ นายปรัชญา ศึกษาดี” สิ่งนี้เป็นปัญหาที่ยุ่งยาก หากเราทึกทักว่า อรรถประโยชน์คือขอบข่ายทางจิตวิทยา แต่ปัญหาจะลดลงหากเราพิจารณาอรรถประโยชน์ในฐานะการสร้างเชิงทฤษฎีในแง่ที่ว่าเราสามารถวิเคราะห์ทางเลือกของบุคคลได้ ยิ่งกว่านั้นในการประยุกต์ใช้ทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผลไม่มีเงื่อนไขว่าจะต้องเปรียบเทียบอรรถประโยชน์ของปัจเจกบุคคล ทฤษฎีนี้พิจารณาเพียงแต่การเลือกของปัจเจกบุคคลภายใต้ระดับอรรถประโยชน์ที่เขากำหนดขึ้นมา อย่างไรก็ตามปัญหาการเปรียบเทียบระหว่างบุคคลเกิดขึ้นและมีความรุนแรงในเรื่องนโยบายเกี่ยวกับสวัสดิการสังคม ซึ่งสิ่งที่สำคัญคือการเลือกนโยบายที่ก่อให้เกิดอรรถประโยชน์มากที่สุดในกลุ่มเป้าหมายอันหลากหลายของนโยบาย

2. แนวคิดความน่าจะเป็น (Probability)

ทฤษฎีอรรถประโยชน์ช่วยให้พิจารณาถึงผลลัพธ์ของการกระทำ อย่างไรก็ตามในการกระทำนั้นมีเรื่องสำคัญที่เข้ามาเกี่ยวข้องสองประเด็นคือ ความเสี่ยง (Risk) กับ ความไม่แน่นอน (Uncertainty) ไม่มีหลักประกันใดว่าการกระทำที่บุคคลได้กระทำลงไปนั้นจะทำให้เกิดผลลัพธ์ที่แน่นอนได้ในความเป็นจริง คือ มีความเป็นไปได้หลายประการที่อาจเกิดขึ้นจากการกระทำ แนวคิดเกี่ยวกับความเสี่ยง หมายถึง สถานการณ์ที่การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งอาจก่อให้เกิดผลลัพธ์หลายประการซึ่งเรารู้ความน่าจะเป็น ผลลัพธ์บางอย่างเป็นสิ่งพึงปรารถนา แต่บางอย่างไม่พึงปรารถนา เช่น หากเราทราบว่าปลาติบชิ้นหนึ่งในสิบชิ้นมีเชื้อโรคปนเปื้อน ทางเลือกในการรับประทานปลาติบทำให้เราตกอยู่ในความเสี่ยง เรามีโอกาสรับประทานอย่างเอร็ดอร่อย 90 เปอร์เซ็นต์ และ 10 เปอร์เซ็นต์ สำหรับการประสบกับภาวะอาหารเป็นพิษ ความไม่แน่นอน หมายถึง ภาวะที่ผู้ตัดสินใจไม่มีข้อมูลข่าวสารเพียงพอจนอาจเป็นไปได้ในการกำหนดความถี่ของผลลัพธ์ เช่น เรารู้ว่าปลาติบมีเชื้อโรคปนเปื้อน แต่เราไม่รู้ว่ามีกี่ชิ้นที่ปนเปื้อน ดังนั้นเราตกอยู่ในภาวะที่ไม่แน่นอน

แนวคิดที่ใช้ในการอธิบายความเสี่ยงและความไม่แน่นอนคือ ความน่าจะเป็น (Probability) ของเหตุการณ์หรือผลลัพธ์ โดยทั่วไปความน่าจะเป็นของเหตุการณ์ คือ การประมาณค่าแนวโน้มของการเกิดเหตุการณ์นั้น ซึ่งมีช่วงระหว่าง 0 ถึง 1 ความน่าจะเป็นเท่ากับ 0 หมายถึง ไม่มีเหตุการณ์ที่กำลังสนใจเกิดขึ้น ส่วนความน่าจะเป็นเท่ากับ 1 หมายถึง โอกาสที่เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นอย่างแน่นอน แต่อะไรคือ สัดส่วนของค่าความน่าจะเป็นในเหตุการณ์ที่ศึกษา การตีความในเรื่องนี้มีสองประการ คือ การตีความความถี่ หรือ การตีความเชิงภววิสัย (Objective Interpretation) และการตีความระดับของความเชื่อ หรืออัตวิสัย (Subjective Interpretation)

การตีความความน่าจะเป็นเชิงภววิสัยมีสองประการ ประการแรก คือ การระบุจักรวาลหรือขอบเขตของจำนวนผลลัพธ์ที่เป็นไปได้ทั้งหมด (Universe of Outcomes) ความน่าจะเป็นของเหตุการณ์หนึ่ง คือ ความถี่ของเหตุการณ์นั้นที่มีโอกาสเกิดขึ้นในขอบเขตของจำนวนผลลัพธ์นั้น เช่น จำนวนผลลัพธ์ที่เป็นไปได้ทั้งหมดของลูกเต๋าที่มีหมายเลข 1 ถึง 6 ก็คือ 6 เมื่อโยนลูกเต๋าคความน่าจะเป็นที่จะออกมาเป็นเลขใดเลขหนึ่ง เท่ากับ $\frac{1}{6}$ หรือในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งกำหนดเกรดทั้งหมด 8 เกรด คือ F, I, D, C, B, B+, A-, A ความน่าจะเป็นที่นักศึกษาจะได้ในแต่ละเกรดจะเท่ากับ $\frac{1}{8}$

ประการที่สอง ความน่าจะเป็นที่ประเมินในฐานะที่เป็นสิ่งบ่งชี้ถึงความแข็งแกร่งของรากฐานของผู้กระทำสำหรับการคาดการณ์การเกิดขึ้นของผลลัพธ์ เช่น นักอุตุนิยมพยากรณ์ว่าพายุนี้จะมียันตกประมาณ 30 เปอร์เซ็นต์ของกรุงเทพมหานคร การทำนายของเขาขึ้นอยู่กับข้อมูลหลักฐานที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น ความกดอากาศต่ำกำลังเคลื่อนตัวเข้ามา ร่วมกับทฤษฎีพื้นฐานเกี่ยวกับคุณสมบัติเชิงสาเหตุของปรากฏการณ์อากาศ

สำหรับความน่าจะเป็นเชิงอัตวิสัยมีประโยชน์ในการอภิปรายเกี่ยวกับความไม่แน่นอน ในกรณีที่สถานการณ์ไม่แน่นอน ซึ่งผู้ตัดสินใจไม่มีข้อมูลข่าวสารเพียงพอในการประมาณค่าความถี่ของผลลัพธ์ ผู้ตัดสินใจจึงต้องกำหนดให้โอกาสของการเกิดของแต่ละผลลัพธ์มีเท่ากัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ผู้ตัดสินใจไม่เหตุผลใดที่คาดหวังว่าผลลัพธ์หนึ่งจะเกิดขึ้นมากกว่าผลลัพธ์อีกอย่างหนึ่ง เช่น รัฐบาลสหรัฐอเมริกาไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะคาดการณ์ได้ว่า

หากมีกฎหมายควบคุมอาวุธปืนแล้ว จะเกิดกรณีบุคคลถือปืนเข้าไปยิงนักเรียนในโรงเรียนอีกหรือไม่

มีความพยายามในการผสมผสานความน่าจะเป็นทั้งสองแบบเข้าด้วยกัน โดยพิจารณาความถี่ของเหตุการณ์หนึ่งภายในจักรวาลของผลลัพธ์และระดับความมั่นใจของการตัดสินใจเกี่ยวกับการเกิดเหตุการณ์นั้น เรียกการผสมผสานนี้ว่า “การตีความความถี่ที่ถูกทำนายของความน่าจะเป็น” (The Predicted Frequency Interpretation of Probability) เช่น ในอดีตชาวญี่ปุ่นได้รับการประกันเชิงทฤษฎีจนทำให้เกิดความเชื่อมั่นสูงว่า ความล้มเหลวของโรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ มีโอกาสเกิดขึ้นต่ำ กรณีนี้หมายความว่า “ความเชื่อมั่นสูง” และ “ความน่าจะเป็นของความล้มเหลวต่ำ” หรือในทางกลับกัน จากทฤษฎีการก่อเกิดดวงดาวในปัจจุบันระบุว่ามีความเป็นไปได้สูงที่ดวงอาทิตย์จะถึงจุดดับภายในหนึ่งล้านปี แต่ทว่าหลักฐานที่สนับสนุนทฤษฎีนี้ค่อนข้างอ่อนแอมาก การตัดสินใจความน่าจะเป็นที่มาจากทฤษฎีนี้ คือ “มีความน่าจะเป็นสูงที่ดวงอาทิตย์จะมอดดับในหนึ่งล้านปี” แต่ “หลักประกันหรือความเชื่อมั่นที่จะเกิดต่ำ”

โดยทั่วไปการตีความเชิงความถี่นิยมใช้กันมากในการอธิบายของสาขาวิทยาศาสตร์ เพราะนักวิชาการไม่ประสงค์อธิบายโลกทางวัตถุโดยใช้อัตวิสัยของมนุษย์ แต่ก็มีความยากลำบากในหลาย ๆ เหตุการณ์เพราะปัจจุบันยังไม่มีวิธีการคำนวณการอุบัติสัมบูรณ์ (Absolute Incidence) ของเหตุการณ์ที่ศึกษา ตัวอย่างเช่น สมมุติว่ามีความน่าจะเป็นเท่ากับ .25 ของการเกิดสงครามโลกครั้งที่สาม ในช่วงที่มีวิกฤติการณ์เศรษฐกิจอย่างรุนแรงในทวีปยุโรปช่วง ค.ศ. 2010 - 2013 ลักษณะของเหตุการณ์แบบนี้เป็นเหตุการณ์ที่ไม่เกิดซ้ำ ดังนั้นจึงไม่มีจักรวาลของผลลัพธ์ (Universe of Outcomes) ที่จะสามารถใช้เป็นฐานสำหรับการคำนวณความถี่ การตีความเชิงความถี่จึงขึ้นกับการตัดสินใจเชิงเงื่อนไขที่อาจเป็นไปได้ ถ้าหากได้แย้งว่า มีความเป็นไปได้ที่จะหาความถี่โดยพิจารณาระยะเวลาที่ยาวนานในประวัติศาสตร์ ปัญหาก็คือ เหตุการณ์ที่เราศึกษาไม่สามารถนำไปทดลองได้ ดังนั้น การตัดสินใจว่าความน่าจะเป็นในการเกิดสงครามโลกเท่า .25 จะต้องมีพื้นฐานจากเรื่องอื่น ซึ่งไม่ใช่เรื่องความถี่นั้นคือ “ทฤษฎีสาเหตุของสงครามโลก” ในกรณีนี้สามารถนำ

“ความถี่ที่ถูกทำนาย” มาใช้งานได้ นั่นคือ “ความหมายของการอ้างเกี่ยวกับอุบัติเชิงสมมติฐานของผลลัพธ์ระหว่างทางเลือกที่เป็นไปได้ ขณะที่ “หลักประกัน” สำหรับข้ออ้างขึ้นอยู่กับทฤษฎีที่อธิบายสาเหตุของสงครามโลกที่ประยุกต์ใช้ในเงื่อนไขของการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจที่กำลังศึกษา

3. กฎการตัดสินใจ (Decision Rules)

เมื่อผู้กระทำเผชิญหน้ากับทางเลือกและผลประโยชน์ที่ได้รับจากทางเลือกหลายประการ บุคคลจำเป็นต้องมีกฎในการตัดสินใจในที่นี้จะนำเสนอ กฎในการตัดสินใจ 1) กฎอรรถประโยชน์ที่คาดหวัง หรือกฎของเบย์ (Bayes' Rule) (Levi, 1967, pp. 43:44) 2) กฎการสูญเสียน้อยที่สุดของทางเลือก (Maximin Rule of Choice) (Raw, 1971) และ 3) กฎความพึงพอใจ (Satisficing Rule of Decision) (Simon, 1979)

กฎอรรถประโยชน์ที่คาดหวังหรือกฎของเบย์ (Bayes' Rule)

อธิบายว่า บุคคลกำหนดค่าน้ำหนักให้แก่ทางเลือกแต่ละทางเลือกซึ่งประกอบด้วยผลรวมอรรถประโยชน์ที่คาดหวังที่ทางเลือกนั้นมีต่อผลลัพธ์ อรรถประโยชน์ที่คาดหวังของผลลัพธ์เกิดจากอรรถประโยชน์ที่ประเมินคุณกับความเป็นไปได้ จากนั้นบุคคลก็จะตัดสินใจเลือกทางเลือกที่สร้างอรรถประโยชน์ที่คาดหวังสูงสุด ข้อดีของกฎการตัดสินใจแบบนี้ คือ การนำไปสู่อรรถประโยชน์สูงสุดเมื่อประยุกต์ใช้กับทางเลือกที่หลากหลายในสถานการณ์ที่ต้องตัดสินใจ

ตัวอย่างการตัดสินใจโดยใช้หลักอรรถประโยชน์ในการตัดสินใจระหว่างการลาศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกกับการทำงานต่อไปโดยใช้วุฒิปริญญาโทของอาจารย์มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ในตัวอย่างนี้ผลรวมของอรรถประโยชน์ที่คาดหวังหากเลือกลาศึกษาต่อในระดับปริญญาเอกเท่ากับ 60 ขณะที่ผลรวมของอรรถประโยชน์ที่ทำงานต่อไปโดยใช้วุฒิปริญญาโทเท่ากับ 40 ดังนั้นภายใต้กฎของอรรถประโยชน์ที่คาดหวัง อาจารย์มหาวิทยาลัยผู้นี้คือการเลือกลาศึกษาต่อในระดับปริญญาเอก อย่างไรก็ตามปัญหาของการตัดสินใจเลือกอรรถประโยชน์ที่คาดหวังก็คือ ในบางสถานการณ์หากความน่าจะเป็นที่จะได้รับผลตอบแทนมีน้อย แม้ว่าหากผลลัพธ์นั้นเกิดขึ้นแล้วจะได้อรรถประโยชน์สูงสุดก็ตาม จะทำให้บุคคลอาจเลือกทางเลือกที่แม้ว่าอรรถประโยชน์ที่คาดหวังน้อยกว่า แต่ไม่มีความเสี่ยงต่อการสูญเสียอรรถประโยชน์

เช่น การตัดสินใจเลือกระหว่างการเล่นหุ้น กับการฝากเงินในธนาคาร กรณีการเล่นหุ้น หากเกิดผลลัพธ์ตามที่คาดหวังจะได้ผลตอบแทนสูง แต่หากไม่เกิดผลลัพธ์ตามที่คาดหวังก็จะสูญเสียอรรถประโยชน์ แต่กรณีฝากเงินกับธนาคารอรรถประโยชน์ที่คาดหวังจะต่ำกว่าการเล่นหุ้น แต่ความน่าจะเป็นในการเกิดผลเชิงลบที่ทำให้สูญเสียอรรถประโยชน์ไม่มี ดังนั้นจึงมีคนจำนวนไม่น้อยที่ตัดสินใจโดยไม่ใช้กฎของอรรถประโยชน์ที่คาดหวังสูงสุด

ตารางที่ 2 ตัวอย่างการคำนวณผลประโยชน์ที่คาดหวังของอาจารย์มหาวิทยาลัยระหว่างลาศึกษาต่อระดับปริญญาเอกกับการทำงานต่อโดยใช้วุฒิปริญญาโท

ทางเลือกของอาจารย์มหาวิทยาลัยที่มีวุฒิปริญญาโท	ผลลัพธ์	อรรถประโยชน์	ความเป็นไปได้	อรรถประโยชน์ที่คาดหวัง
ลาศึกษาต่อระดับปริญญาเอก	การได้รับความยอมรับจากเพื่อนวิชาชีพ	100	.20	20
	ความก้าวหน้าในงานวิชาชีพ	100	.60	60
	ต้นทุนค่าลงทะเบียน	-100	.20	-20
ทำงานต่อไป	การมีเวลาร่วมกับครอบครัว	50	.50	25
	การขึ้นเงินเดือน	30	.50	15

สำหรับกฎที่สองเป็นกฎของ “การสูญเสียน้อยที่สุดของทางเลือก” (Maximin Rule of Choice) กฎนี้มีกฎประยุกต์ใช้เมื่อบุคคลเผชิญกับสถานการณ์ที่ผลลัพธ์ของทางเลือกทุกทางที่มีให้ ล้วนแล้วแต่นำไปสู่การสูญเสียอรรถประโยชน์ทั้งสิ้น หรือในสถานการณ์ที่ผู้ตัดสินใจไม่มีข้อมูลว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจะเป็นอย่างไรเหมือนดังตกอยู่ในม่านของอวิชชา (Veil of Ignorance) ดังนั้นหลักการของการเลือกโดยพิจารณาอรรถประโยชน์ที่คาดหวังจึงไม่สามารถประยุกต์ใช้กับสถานการณ์เช่นนี้ได้ ในการเลือกบุคคลจะพิจารณาทางเลือกแต่ละทางและระบุผลเสียที่เกิดขึ้นจากทางเลือกเหล่านั้น และตัดสินใจกระทำโดยเลือกทางเลือกที่มี “ผลเสียน้อยที่สุด” หลักการนี้จึงเป็น

หลักการที่เรียกว่า “กฎของการไม่ชอบความเสี่ยง” (Risk-Aversive Rule) กฎนี้จะป้องกันไม่ให้คุณต้องตกอยู่ในสภาวะการสูญเสียจนเกิดความหายนะ โดยเลือกทางเลือกที่จะสูญเสียน้อยที่สุด เช่น กรณีนักเล่นหุ้น ซื้อหุ้นในราคาหุ้นละ 100 บาท ปรากฏว่าเมื่อผ่านไปหนึ่งเดือนหุ้นตกลงเหลือ 80 บาท และมีแนวโน้มจะตกลงไปเรื่อย ๆ นักเล่นหุ้นผู้นี้จะต้องตัดสินใจว่าจะขายหุ้นที่ราคา 80 บาท หรือ จะถือต่อไปโดยคาดหวังว่าหุ้นจะปรับราคาขึ้นมา แต่เมื่อนักเล่นหุ้นผู้นี้ประเมินสถานการณ์แล้วว่า แนวโน้มของหุ้นตัวนี้มีแต่จะลดลง เขาก็อาจตัดสินใจขายไปในที่ราคา 80 บาทต่อหุ้น โดยยอมขาดทุน 20 บาทต่อหุ้น เพราะหากเขาถือหุ้นตัวนี้ต่อไปราคาก็จะลดลงไปเรื่อย ๆ ซึ่งจะทำให้เขาสูญเสียมากขึ้น

ส่วนกรณีมานแห่งอวิชชาที่นั้นเกิดในสถานการณ์ที่เราไม่รู้ว่ามีผลลัพธ์เป็นอย่างไร ดังนั้นเมื่อไม่ทราบว่ามีผลลัพธ์จะสร้างผลดีหรือผลเสียมีอะไรบ้าง ผู้คนก็จะตัดสินใจเลือกทางเลือกที่พวกเขาคิดว่ามีความเสี่ยงน้อยที่สุดที่จะก่อให้เกิดผลเสียต่อตัวเขา

สำหรับกฎการตัดสินใจประการที่สาม คือ กฎความพึงพอใจ (Satisficing Rule of Decision) ภายใต้กฎนี้ เริ่มจากบุคคลกำหนดจำนวนตัวแปรให้น้อยที่สุดเท่าที่จำเป็นและเพียงพอที่สามารถแก้ไขปัญหาได้ จากนั้นก็จะพิจารณาแนวทางแก้ไขที่ตอบสนองตัวแปรเหล่านี้ และเลือกแนวทางแก้ปัญหาที่สร้างความพึงพอใจแก่ผู้ตัดสินใจ มากกว่าเลือกแนวทางที่สร้างอรรถประโยชน์สูงสุด พฤติกรรมที่อยู่บนพื้นฐานของความพึงพอใจเป็นข้อจำกัดที่สำคัญต่อความมีเหตุผล ซึ่งมักเชื่อมโยงกับต้นทุนที่ต้องใช้ในการรวบรวมข้อมูลข่าวสารสำหรับการตัดสินใจ กล่าวคือหากจะใช้วิธีการตัดสินใจภายใต้หลักเหตุผลสัมบูรณ์ จะต้องใช้ข้อมูลข่าวสารจำนวนมาก แต่การได้ข้อมูลเหล่านั้นมาจำเป็นต้องใช้ต้นทุนสูงมาก ผู้ตัดสินใจจึงประเมินว่าการใช้ข้อมูลข่าวสารสำหรับการตัดสินใจจึงควรมีขอบเขตที่สามารถสนองความพึงพอใจของผู้ตัดสินใจเป็นหลัก ไม่จำเป็นต้องใช้ข้อมูลที่สมบูรณ์เสมอไป เช่น ในการเลือกซื้อนมเปรี้ยว หากใช้การตัดสินใจที่สมบูรณ์จะต้องนำข้อมูลเรื่องราคา และคุณค่าทางโภชนาการของนมเปรี้ยวแต่ละบริษัทมาเปรียบเทียบกัน แต่นั่นอาจเป็นการใช้เวลาและงบประมาณที่ไม่คุ้มค่า ผู้ตัดสินใจจึงกำหนด

มาตรฐานเรื่องราคาและคุณค่าทางโภชนาการไว้ในระดับหนึ่ง และตัดสินใจเลือกซื้อนมเปรี้ยวของของบริษัทแรกที่เข้าเกณฑ์ที่กำหนด

การตัดสินใจแบบนี้มีความสำคัญในสถานการณ์ที่มีความซับซ้อนของทางเลือก ซึ่งมีทางเลือกที่หลากหลายและมีผลลัพธ์ที่เป็นไปได้หลายทาง ต้นทุนในการสำรวจทางเลือกและผลลัพธ์ที่เป็นไปได้ทั้งหมดเพิ่มมากขึ้นตามจำนวนทางเลือกที่เพิ่มขึ้น และในโลกของความเป็นจริงมีปัญหาหรือสถานการณ์จำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายของทางเลือก ดังนั้นกฎของความพึงพอใจจึงเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับผู้ตัดสินใจในสถานการณ์ของโลกแห่งความเป็นจริงอันซับซ้อน

การใช้เหตุผลเชิงยุทธศาสตร์และทฤษฎีเกม (Strategic Rationality and Game Theory)

การตัดสินใจภายใต้ทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผลที่ได้อธิบายในหัวข้อก่อนหน้านี้มีฐานคติที่เกี่ยวข้องกับผลลัพธ์ว่า ผลลัพธ์มีความคงที่โดยคุณสมบัติตามธรรมชาติและปัญหาของผู้ตัดสินใจ คือ การเลือกทางเลือกจากชุดของทางเลือกที่มีให้ โดยเลือกทางเลือกที่จะส่งผลสืบเนื่องที่พึงปรารถนามากที่สุด กรอบคิดนี้ครอบคลุมขอบเขตการตัดสินใจอย่างกว้างขวางแต่ยังไม่ครบทั้งหมด โดยเฉพาะสถานการณ์การที่ผลลัพธ์ขึ้นอยู่กับทางเลือกที่ตั้งใจของผู้ตัดสินใจที่มีเหตุผลผู้อื่น สถานการณ์แบบนี้เรียกว่า “สถานการณ์ของการใช้เหตุผลเชิงยุทธศาสตร์” (The Situation of Strategic Rationality) ปัญหาของการใช้เหตุผลเชิงยุทธศาสตร์มีโครงสร้างแตกต่างจากปัญญาของการใช้เหตุผลแบบสามัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎอรรถประโยชน์ไม่สามารถใช้ได้อีกต่อไป เพราะว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นไม่ใช่เรื่องของความน่าจะเป็น ในสถานการณ์การใช้เหตุผลเชิงยุทธศาสตร์ ผลตอบแทนของปัจเจกบุคคลขึ้นอยู่กับทางเลือกของผู้เล่นคนอื่น ดังนั้นผู้ตัดสินใจแต่ละคนจะต้องพิจารณาคำนวณเหตุผลของคนอื่นและเลือกทางเลือกที่สร้างประโยชน์มากที่สุดแก่ตนเอง ภายใต้ฐานคติว่าผู้อื่นก็ตัดสินใจโดยใช้เหตุผลเช่นเดียวกัน

การใช้เหตุผลเชิงยุทธศาสตร์เกี่ยวข้องกับอย่างใกล้ชิดกับสังคมศาสตร์ เพราะว่ายอยู่บนพื้นฐานของพฤติกรรมทางสังคมเชิงปฏิสัมพันธ์ซึ่งการตัดสินใจเลือกของปัจเจกบุคคลขึ้นอยู่กับการประเมินและทำนายว่าผู้อื่นจะมีแนวโน้มแสดงพฤติกรรมอย่างไร และผลลัพธ์ซึ่งบุคคลได้รับขึ้นอยู่กับทางเลือกของผู้อื่น ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการใช้เหตุผลเชิงยุทธศาสตร์ที่สำคัญได้แก่ ทฤษฎีเกม และทฤษฎีสันคำสาธณะ

ทฤษฎีเกมเกี่ยวข้องกับปัญหาของการใช้เหตุผลเชิงยุทธศาสตร์ ผู้ตัดสินใจต้องตระหนักว่าผลลัพธ์ที่เขาจะได้รับขึ้นอยู่กับทางเลือกของผู้อื่น ผู้ตัดสินใจแต่ละคนจึงกระทำภายใต้การประเมินความตั้งใจของผู้อื่น ทฤษฎีเกมจำแนกเกมออกเป็นสองลักษณะใหญ่ ๆ คือ

1) **เกมที่มีผลลัพธ์รวมเท่ากับศูนย์ (Zero Sum Game)** ซึ่งเป็นเกมที่ผู้เล่นที่ได้รับชัยชนะจะได้ผลประโยชน์ทั้งหมด ส่วนผู้แพ้จะสูญเสียทั้งหมด เกมลักษณะนี้ปิดกั้นความร่วมมือระหว่างผู้เล่นทั้งสองฝ่ายเพราะสัดส่วนการได้ประโยชน์ของฝ่ายหนึ่ง จะเท่ากับสัดส่วนการเสียประโยชน์ของอีกฝ่ายหนึ่ง เกมที่มีผลลัพธ์รวมเท่ากับศูนย์จึงเป็นการแข่งขันแต่ประการเดียว

2) **เกมที่มีผลลัพธ์รวมไม่เท่ากับศูนย์ (Non-zero Sum Game)** ความเป็นไปได้ของการเกิดผลลัพธ์รวมของเกมแบบนี้มีสองทาง คือ ผลลัพธ์รวมเป็นบวก (Positive Sum Game) กับผลลัพธ์รวมเป็นลบ (Negative Sum Game) เกมลักษณะเช่นนี้มีช่องทางที่ผู้เล่นสองฝ่ายสามารถร่วมมือกันได้ จึงเป็นเกมที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างการแข่งขันและการร่วมมือ เช่น ผู้เล่นที่ชนะอาจยอมให้สิ่งของบางอย่างอันเป็นการชดเชยแก่ผู้แพ้ เพื่อรักษาหัวใจและความร่วมมือกันต่อไป

ยุทธศาสตร์เป็นกฎรายละเอียดของการเล่นสำหรับเกมทั้งหมด มันจะเป็นตัวกำหนดว่าผู้เล่นแต่ละคนจะมีทางเลือกในการเคลื่อนไหวอย่างไร ในแต่ละขั้นตอนของเกม ผู้เล่นแต่ละคนถูกตั้งสมมติฐานว่ามีรายการของยุทธศาสตร์ทั้งหมด และผู้ยุทธศาสตร์เหล่านั้นทั้งของตนเองและของฝ่ายตรงข้าม และทราบว่าจะเลือกให้ยุทธศาสตร์คูใดออกมาปะทะกันแล้ว ผลลัพธ์จะออกมาเป็นอย่างไร

สถานการณ์เชิงยุทธศาสตร์ที่เรียบง่ายที่สุด คือ สถานการณ์ที่ผู้เล่นแต่ละคนมียุทธศาสตร์เด่น (A Dominant Strategy) ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่ดีที่สุดของผู้เล่นไม่ว่าคู่แข่งจะเลือกใช้ยุทธศาสตร์ใดก็ตาม ในกรณีนี้ผู้เล่นสามารถเลื่อยทางเลือกต่าง ๆ ที่คู่แข่งหยิบออกมาใช้ นั่นคือ ไม่ว่าคู่แข่งจะใช้ยุทธศาสตร์อะไร แต่ยุทธศาสตร์ที่ฝ่ายตนเลือกใช้จะคงที่ เช่น ในการแข่งขันเลือกตั้งพรรคการเมืองพรรคหนึ่งมียุทธศาสตร์เด่น คือ “ยุทธศาสตร์ประชานิยม” ซึ่งเสนอผลประโยชน์เฉพาะหน้าระยะสั้นแก่ผู้เลือกตั้ง เพื่อให้ผู้เลือกตั้งเลือกพรรคตนเองและนำไปสู่ชัยชนะการเลือกตั้งอันเป็นผลลัพธ์ที่พึงปรารถนา พรรคการเมืองพรรคนี้อาจจะใช้ยุทธศาสตร์ประชานิยมทุกครั้งในการรณรงค์หาเสียง โดยไม่สนใจว่าพรรคการเมืองคู่แข่งจะใช้ยุทธศาสตร์อะไรบ้าง อย่างไรก็ตามในหลายสถานการณ์ยุทธศาสตร์เด่นของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ได้หมายความว่า จะเป็นยุทธศาสตร์ที่สร้างชัยชนะแก่ผู้ใช้เสมอไป เพราะเมื่อฝ่ายหนึ่งใช้ยุทธศาสตร์เด่น อีกฝ่ายก็พยายามที่จะหายยุทธศาสตร์อื่นมาเพื่อเอาชนะให้ได้ และหากฝ่ายที่เคยมียุทธศาสตร์เด่นที่มีประสิทธิผลมาก่อนใช้ยุทธศาสตร์นี้บ่อยครั้ง ก็จะทำให้คู่แข่งสามารถพัฒนายุทธศาสตร์ใหม่ขึ้นมาเอาชนะได้ในที่สุด อย่างไรก็ตามในบางสถานการณ์ก็ไม่มีผู้เล่นฝ่ายใดที่มียุทธศาสตร์เด่นที่ทรงพละานุภาพเหนือยุทธศาสตร์อื่น ๆ แต่ละฝ่ายจึงต้องประเมิณการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์ของฝ่ายตรงข้าม และพยายามเลือกใช้ยุทธศาสตร์ของฝ่ายตนเองที่คาดว่าจะสามารถเอาชนะฝ่ายคู่แข่งได้

ภายใต้เกมที่มีผลลัพธ์รวมเท่ากับศูนย์ ในกรณีที่มีการแข่งขันกันสองฝ่ายมีลักษณะสำคัญเกิดขึ้นสองประเด็นในกระบวนการตัดสินใจ ประเด็นแรกมีสถานะที่เรียกว่า **จุดดุลยภาพบริสุทธิ์** (A Pure Equilibrium) หรือจุดดุลยภาพของแนช (Nash Equilibrium) ซึ่งเป็นจุดที่เมื่อผู้เล่นฝ่ายหนึ่งเลือกยุทธศาสตร์หนึ่งแล้ว ผู้เล่นคู่แข่งจะไม่มีโอกาสได้รับชัยชนะได้เลยไม่ว่าจะใช้ยุทธศาสตร์ใดก็ตาม และ ณ จุดนี้จึงเป็นจุดดุลยภาพหรือจุดชี้ขาด อันนำไปสู่จุดจบของเกม ดังนั้นผู้เล่นแต่ละฝ่ายต่างก็พยายามเลือกใช้ยุทธศาสตร์ในแต่ละขั้นตอนของเกมไปสู่จุดชี้ขาดที่กุมชัยชนะอย่างเด็ดขาด อันเป็นจุดที่ทำให้คู่แข่งไร้ทางเลือกเชิงยุทธศาสตร์ในการพลิกฟื้นขึ้นมา แต่ที่คู่แข่งสามารถทำได้

คือต้องจำใจเลือกทางเลือกที่ถูกกำหนดให้ซึ่งผลลัพธ์อาจเป็นไปได้สองประการ คือ สูญเสียน้อย กับสูญเสียมาก

ประเด็นที่สอง เกมที่ไม่มีสภาวะจุดดุลยภาพบริสุทธิ์ และไม่มีคู่ของยุทธศาสตร์ใดที่จะนำไปสู่จุดชี้ขาดที่กุ่มสภาพชัยชนะ ภายใต้อาณาเขตแบบนี้ ผู้เล่นใช้ยุทธศาสตร์ผสมผสาน (Mixed Strategy) โดยในการเลือกใช้ยุทธศาสตร์นั้น แต่ละฝ่ายจะเลือกใช้โดยการสุ่มยุทธศาสตร์ที่ฝ่ายตนเองเตรียมไว้ทั้งหมด เพื่อมิให้ฝ่ายคู่แข่งประเมินได้ว่าฝ่ายตนเองจะใช้ยุทธศาสตร์อะไร

ในบริบทของเกมที่มีผลลัพธ์รวมไม่เท่ากับศูนย์ ผู้เล่นแต่ละฝ่ายอาจได้รับผลประโยชน์เพิ่มขึ้นหากมีการร่วมมือกัน ในเกมของความร่วมมือกัน อย่างสมบูรณ์ผู้เล่นแต่ละฝ่ายต่างมีโอกาสได้รับประโยชน์อย่างเหมาะสมหากพวกเขาร่วมมือประสานการใช้ยุทธศาสตร์ โดยในเกมนี้เงื่อนไขที่สำคัญ คือ ทั้งสองฝ่ายต้องไม่มีการขัดกันของผลประโยชน์ สิ่งที่แต่ละฝ่ายต้องกังวลคือจะร่วมมือกันอย่างไรให้เกิดประสิทธิผลสูงสุด เกมในลักษณะนี้ทำให้การเจรจาต่อรองเกิดขึ้นได้ โดยอาจสร้างผลลัพธ์บางประการที่สร้างความพึงพอใจแก่ทุกฝ่าย และหากผู้เล่นสามารถสื่อสารติดต่อกันได้ ก็ยิ่งทำให้พวกเขาสามารถบรรลุข้อตกลงที่ช่วยให้เกิดการประสานยุทธศาสตร์ได้ง่ายขึ้น และโอกาสที่จะนำไปสู่การเกิดผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ของทุกฝ่ายก็มีมากขึ้น สำหรับเงื่อนไขที่มีผลต่อทางเลือกจากการต่อรองคือ หากฝ่ายใดเป็นฝ่ายที่ต้องสูญเสียมากที่สุด ในเกมหนึ่ง ๆ ฝ่ายนั้นจะถูกกดดันให้ยอมรับข้อเสนอที่ทำให้คู่แข่งได้รับประโยชน์มากกว่า เพราะคู่แข่งสามารถใช้งานได้เปรียบในการคุกคามที่จะทำให้ข้อตกลงไม่เกิดขึ้น และหากไม่มีข้อตกลงก็จะสร้างความเสียหายแก่ฝ่ายที่เสียเปรียบมากกว่าฝ่ายที่ได้เปรียบ

ตัวอย่างในเชิงรูปธรรม เช่น การต่อรองเรื่องตำแหน่งรัฐมนตรีของรัฐบาลผสม 3 พรรค สมมติว่าสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) ทั้งหมดในสภาผู้แทนราษฎรมีจำนวน 500 คน พรรคแกนนำจัดตั้งรัฐบาลมี ส.ส. 260 คน เกินครึ่งหนึ่งไป 10 เสียง พรรคร่วมรัฐบาลพรรคที่สองมี ส.ส. 30 คน และพรรคร่วมรัฐบาลพรรคที่สามมีจำนวน 15 คน ในสถานการณ์แบบนี้พรรคที่สองและพรรคที่สามจะต้องยอมรับข้อเสนอของพรรคแกนนำ เพราะหากไม่ยอมรับ พรรคแกนนำก็จะขู่ว่าจะตัดออกจากการเป็นพรรคร่วมรัฐบาล ซึ่งจะทำให้พรรค

ที่สองและที่สามสูญเสียประโยชน์อย่างมหาศาล ดังนั้นพรรคทั้งสองจึงต้องยอมรับข้อเสนอที่ไม่อาจปฏิเสธได้ของพรรคแกนนำ แม้ว่าจะเสียเปรียบก็ตาม

ปมปัญหาของนักโทษ (Prisoners' Dilemma)

ปมปัญหาของนักโทษเป็นสถานการณ์ที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขของทฤษฎีเกมแบบผลลัพธ์รวมไม่เท่ากับศูนย์ พิจารณาในตารางที่ 3 ผู้เล่นเผชิญหน้ากับยุทธศาสตร์ที่เป็นไปได้สองประการ คือ “การร่วมมือ” กับ “การเอาตัวรอด” กำหนดให้ผลตอบแทนของผู้เล่น A อยู่ด้านซ้ายในแต่ละช่อง ส่วนผลตอบแทนของผู้เล่น B อยู่ด้านขวาของแต่ละช่อง

หากผู้เล่นทั้งสองเลือกยุทธศาสตร์ “ร่วมมือ” เหมือนกันทั้งคู่ ผู้เล่นทั้งสองก็จะได้ผลตอบแทนในเชิงบวกด้วยกันทั้งคู่ ซึ่งเรียกสถานการณ์นี้ว่า สถานการณ์ที่ชนะด้วยกันทุกฝ่าย (Win - win Situation)

หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเลือกแตกต่างกัน ฝ่ายหนึ่งเลือก “ร่วมมือ” แต่อีกฝ่ายหนึ่งเลือก “เอาตัวรอด” ผลลัพธ์ที่ออกมา คือ ฝ่ายที่เลือกร่วมมือจะสูญเสียผลประโยชน์มากที่สุด ขณะที่ฝ่ายที่เลือกเอาตัวรอดจะได้รับประโยชน์มากที่สุด สถานการณ์แบบนี้ คือ สถานการณ์ที่มีฝ่ายได้และฝ่ายเสีย (Win-lose Situation)

หากทั้งสองฝ่ายเลือกยุทธศาสตร์ “เอาตัวรอด” เหมือนกัน ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจะออกมาในเชิงลบและสร้างความสูญเสียแก่คู่ หรือเป็นสถานการณ์ที่เรียกว่า เสียด้วยกันทั้งสองฝ่าย (Lose - lose Situation)

ตารางที่ 3 ปมปัญหาของนักโทษ

ทางเลือก	ร่วมมือ	เอาตัวรอด
ร่วมมือ	1, 1	-2, 2
เอาตัวรอด	2, -2	-1, -1

ที่มา: ปรับปรุงจาก Little, D. (1991). Varieties of Social Explanation: An Introduction to the Philosophy of Social Science. Colorado: Wesview. P. 56

การตัดสินใจโดยใช้ยุทธศาสตร์เอาตัวรอด ซึ่งผู้ตัดสินใจประเมินว่าจะทำให้ตนเองได้รับผลประโยชน์มากที่สุด แต่กลับไม่เป็นดังที่คาดคิด คือ แทนที่แต่ละคนจะได้ผลประโยชน์ 2 หน่วยกลับต้องสูญเสียคนละ 1 หน่วย ประเด็นปัญหาในเชิงทฤษฎี จึงเกิดขึ้นเพราะผลลัพธ์ที่เกิดจากการตัดสินใจที่ใช้เหตุผลกลับมิใช่ผลลัพธ์ที่ดีที่สุดสำหรับผู้ตัดสินใจทั้งคู่ ประเด็นนี้จึงเป็น “ปฏิบทของการความมีเหตุผลของการตัดสินใจร่วม” (Paradox of Collective Rationality) ดังนั้น “การมีเหตุผลของปัจเจกบุคคลจึงอาจนำไปสู่การสร้างอันตรายต่อผลลัพธ์รวมของสังคมได้”

มีพฤติกรรมทางสังคมหลายประการ ซึ่งสะท้อนภาวะปมปัญหาของนักโทษ เช่น การแข่งขันสะสมอาวุธ การละเมิดข้อตกลงทางการค้าและราคาคงที่ และความล้มเหลวของการร่วมมือ ในแต่ละกรณีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีผลประโยชน์รวมจากการร่วมมือ ซึ่งถูกขัดขวางจากแรงจูงใจในการเอาตัวรอด การจะหลุดพ้นจากปมปัญหาของนักโทษได้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะต้องมีความไว้วางใจ (Trust) ซึ่งกันและกัน โดยแต่ละฝ่ายจะต้องรักษาคำมั่นสัญญาที่เห็นร่วมกันว่าเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย

สถานการณ์ปมปัญหาของนักโทษจะมีการเปลี่ยนแปลงหากสถานการณ์ลักษณะเดียวกันเกิดขึ้นซ้ำ กรณีเพราะผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่างก็มีบทเรียนจากประสบการณ์ของการเลือกยุทธศาสตร์เอาตัวรอด ดังนั้นหากสถานการณ์เช่นเดียวกันเกิดขึ้นอีก ต่างฝ่ายต่างทราบดีว่า หากตนเองใช้ยุทธศาสตร์เอาตัวรอด ฝ่ายตรงข้ามก็จะใช้ยุทธศาสตร์เดียวกัน ซึ่งจะนำไปสู่การสูญเสียของทั้งสองฝ่าย ดังนั้นจึงเป็นเรื่องของการมีเหตุผลที่มีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งสร้างข้อเสนอเพื่อการร่วมมือแทนการเอาตัวรอด กล่าวโดยสรุปการร่วมมืออย่างมีเงื่อนไขคือยุทธศาสตร์ที่มีเหตุผลในสถานการณ์ปมปัญหานักโทษที่เกิดขึ้น (Taylor, 1987)

การเชื่อมโยงระหว่างกรณีเหตุผลของปัจเจกบุคคลกับทฤษฎีการกระทำร่วม

จากเรื่องปมปัญหานักโทษจะเห็นได้ว่า หากการกระทำอย่างมีเหตุผลของปัจเจกบุคคลเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันจะนำไปสู่ผลลัพธ์ไม่พึงประสงค์ของทั้งสองฝ่าย นั่นคือมีความขัดแย้งระหว่างกรณีเหตุผลส่วนบุคคล (Private Rationality) กับการกระทำร่วม (Collective Action) กล่าวคือปัจเจกบุคคลที่มีเหตุผลบนพื้นฐานของการตอบสนองผลประโยชน์ส่วนตนจะไม่กระทำอย่างมีประสิทธิผลในการดำเนินการที่เป็นสินค้าสาธารณะ (Public Goods) คุณสมบัติของสินค้าสาธารณะ คือ เป็นสินค้าที่แบ่งแยกไม่ได้ (Indivisible) และไม่สามารถตัดใครออกจากการรับผลประโยชน์ได้ (Nonexcludable) เช่น ความบริสุทธิ์ของอากาศ ความสะอาดของแม่น้ำ และสวัสดิการสังคม เป็นต้น นักวิชาการดั้งเดิมมักมองว่ากลุ่มและองค์การจะกระทำร่วมกันอย่างมีประสิทธิผลเพื่อสร้างผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม แต่ แมนเคอร์ ออลสัน (Mancur Olson) ที่ว่าฐานคิดแบบนี้เป็นความผิดพลาดเชิงตรรกะ (Logical Fallacy) เพราะว่ากลุ่มประกอบด้วยปัจเจกบุคคลผู้ซึ่งมีการตัดสินใจอย่างเป็นอิสระ และหากสมาชิกทั้งหมดของกลุ่มเป็นผู้มีเหตุผล พวกเขาจะไม่ตัดสินใจอย่างมีเหตุผลที่ยึดโยงกับผลประโยชน์ตนเอง และมีแรงจูงใจอย่างมีเหตุผลที่จะวางบทบาทตนเองในฐานะ “ผู้รับของฟรี” (Free Rider) หรือผู้พลอยได้ ประโยชน์โดยไม่ลงมือกระทำใด ๆ ดังนั้นผลประโยชน์ร่วมของกลุ่มก็จะไม่เกิดขึ้น ในกรณีที่เป็นการกระทำในกิจกรรมส่วนรวมหรือเกี่ยวข้องกับสินค้าสาธารณะ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่มีศักยภาพในการดำเนินการเลือกบทบาทของตนเองในฐานะ “ผู้รับของฟรี” และตั้งความหวังว่าสมาชิกคนอื่นในกลุ่มจะเลือกตัดสินใจในทิศทางที่ตรงข้ามกับตนเอง (Olson, 1965)

แมนเคอร์ ออลสัน เสนอทฤษฎีการกระทำร่วม (Theory of Collective Action) โดยมีเนื้อหาหลักคือ ในกลุ่มขนาดใหญ่ ซึ่งไม่มีการอุดหนุนของปัจเจกบุคคลเพียงคนเดียวสร้างความแตกต่างการรับรู้เกี่ยวกับผลประโยชน์ของกลุ่มโดยรวม หรือสร้างภาระหรือผลประโยชน์แก่สมาชิกคนใดคนหนึ่งในกลุ่ม สถานการณ์แบบนี้ การกระทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมจะไม่เกิดขึ้น

หากไม่มีการบังคับ หรือการโน้มน้าวจูงใจสมาชิกให้กระทำเพื่อส่วนรวม แม้ว่าสมาชิกของกลุ่มได้รับผลประโยชน์ทุกคน จากประโยชน์ร่วมที่เกิดขึ้น แต่ไม่มีผลประโยชน์ร่วมในการเสียค่าใช้จ่ายค่าใช้จ่ายค่าเพื่อให้เกิดสินค้าสาธารณะขึ้นมา แต่แต่ละคนต้องการให้ผู้อื่นเป็นผู้เสียค่าใช้จ่ายทั้งหมด แต่ขณะเดียวกันก็ต้องการได้รับประโยชน์จากสินค้าสาธารณะไม่ว่าตนเองจะมีส่วนในการจ่ายเพื่อลงทุนหรือไม่ก็ตาม กล่าวคือแต่ละคนมีแนวโน้มแสดงบทบาทเป็น “ผู้รับของฟรี” เพราะการตัดสินใจเป็นผู้รับของฟรี ในทัศนะของผู้ตัดสินใจที่มีเหตุผลย่อมสร้างประโยชน์แก่เขาสูงสุด กล่าวคือ หากสินค้าสาธารณะเกิดขึ้น เขาก็ได้ประโยชน์จากสินค้านั้นด้วย แต่หากสินค้าสาธารณะไม่เกิดขึ้นเขาก็ไม่ต้องสูญเสียอะไร แต่หากเขาเป็นผู้ลงมือกระทำผลักดันให้เกิดสินค้าสาธารณะ หากผลักดันเป็นผลสำเร็จเขาก็ได้ประโยชน์และผู้อื่นก็ได้ประโยชน์ด้วย แต่หากผลักดันไม่สำเร็จเขาจะเป็นผู้เสียผลประโยชน์ ขณะที่ผู้อื่นไม่สูญเสียอะไร อย่างไรก็ตามสำหรับในกรณีกลุ่มขนาดเล็กผลประโยชน์ที่ได้จากสินค้าสาธารณะอาจมากเพียงพอที่จะเป็นแรงจูงใจให้สมาชิกต้องยกเลิกบทบาท “ผู้รับของฟรี” หรือในบางสถานการณ์ที่มีการสรรคผลประโยชน์ในลักษณะที่ก้าวหน้าคือคนที่ไม่ลงมือลงแรงหรือพวก “ผู้รับของฟรี” อาจได้สินค้าที่มีปริมาณน้อย ส่วนผู้ที่ลงมือลงแรงจะได้รับส่วนมากตามระดับของการลงทุน หรืออาจมีการเสนอมาตรการลงโทษแก่ผู้วางเฉย สถานการณ์และมาตรการเหล่านี้จะช่วยให้นักกลุ่มผู้แสดงบทบาทเป็น “ผู้รับของฟรี” มีจำนวนลดลง (Olson, 1965)

ต่อมา รัสเซลล์ ฮาร์ดิน (Russell Hardin) ได้นำเสนอการวิเคราะห์ที่ละเอียดมากขึ้นโดยแสดงให้เห็นว่า ปัจจัยเรื่องขนาดของกลุ่มที่มีผลต่อการกระทำรวมเป็นการวิเคราะห์ที่กว้างเกินไป และได้ชี้ว่าอัตราส่วนของผลประโยชน์ต่อต้นทุน และการแบ่งชั้นของขนาดของผลประโยชน์ภายในกลุ่ม มีพลังในการอธิบายการกระทำรวมได้มากกว่า กล่าวคือ หากสัดส่วนของผลประโยชน์ต่อต้นทุนสูงเพียงพอ อาจมีกลุ่มย่อยภายในกลุ่มใหญ่ที่ได้รับผลประโยชน์จากสินค้าสาธารณะร่วมมือกันผลักดันให้เกิดสินค้าสาธารณะบางอย่างขึ้นมา แม้ว่ากลุ่มนี้ต้องสนับสนุนค่าใช้จ่ายทั้งหมดของโครงการก็ตาม เช่น โครงการสร้างถนนในหมู่บ้านชนบทห่างไกล ซึ่งมีประชาชน 1 พันคนได้รับประโยชน์หากสร้างสำเร็จ ประชาชนเกือบทั้งหมดสามารถประหยัดเงินได้ถึง

3,000 บาทต่อปี ในการเช่าเกวียนเพื่อนำสินค้าไปขายที่ตลาดในเมือง แต่มีกลุ่มพ่อค้าเล็ก ๆ จำนวน 10 คน จะได้กำไรเพิ่มขึ้น 150,000 บาทต่อปีในการค้าขาย สมมติว่าราคาการสร้างถนนประมาณ 300,000 บาท ผลประโยชน์ที่ประชาชนทั่วไปได้รับทั้งหมดเท่ากับ 2,970,000 บาทต่อปี ซึ่งมากกว่าราคาในการสร้างถนน แต่เป็นการยากที่จะสร้างความร่วมมือและระดมเงินจากประชาชนจำนวนมากเช่นนี้ ส่วนผลประโยชน์ของพ่อค้า 10 คน เท่ากับ 1,500,000 บาท ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจสำหรับพ่อค้าที่จะร่วมกันสนับสนุนเงินในการสร้างถนน มากกว่าการปล่อยให้โครงการล้มเหลว (Hardin, 1982)

การทำให้สินค้าสาธารณะเกิดขึ้นซึ่งต้องอาศัยการกระทำร่วม ย่อมไม่สามารถทำได้หากปัจเจกบุคคลใช้การตัดสินใจเชิงเหตุผลที่เน้นผลประโยชน์ส่วนตน แต่อาจมีความเป็นไปได้หากปัจเจกบุคคลบางกลุ่มตัดสินใจเลือกการกระทำที่ไม่อยู่บนฐานของเหตุผล (Irrational Conduct) ซึ่งตัดสินใจเลือกยุทธศาสตร์ที่ตนเองได้ผลประโยชน์น้อย หรือการร่วมมือที่เกิดขึ้นโดยการบังคับซึ่งจะทำให้ปัจเจกบุคคลไม่อาจแสดงบทบาทเป็น “ผู้รับของฟรีได้” ทฤษฎีการกระทำร่วมเสนอพื้นฐานทางความคิดที่สำคัญในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่หลากหลาย เช่น การชุมนุมประท้วงทางการเมืองหรือด้านแรงงาน การปฏิบัติสังคม หรือความไร้เสถียรภาพของข้อตกลงทางการค้าและราคาที่ตั้งที่

การวิพากษ์เหตุผลเชิงเศรษฐกิจ (Critique of Economic Rationality)

มีนักวิชาการไม่น้อยที่วิพากษ์ฐานคติของทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผลที่มองว่าการตัดสินใจของมนุษย์อยู่บนพื้นฐานของเหตุผลเชิงเศรษฐกิจ ข้อวิพากษ์ประการแรก มาจากข้อเสนองของ อำมาตยา เซ็น (Amartya Sen) ที่ระบุว่า มนุษย์จำนวนมากตัดสินใจด้วยการผูกพัน (Commitments) ต่อหลักการทางคุณธรรม (ความยุติธรรมและการตอบแทนแบบเกื้อกูล) และเมตตาธรรมเพื่อสวัสดิการของผู้อื่น บทบาทของการตัดสินใจบนฐานความผูกพันเป็นสิ่งสำคัญในการอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ โดยเฉพาะในกรณีที่เป็นสินค้าสาธารณะ เช่น กรณีปฏิบัตของผู้ออกตั้ง (Voters' Paradox)

ผู้เลือกไม่พยายามตัดสินใจบนฐานของการได้อรรถประโยชน์สูงสุดแก่ตนเอง แต่จะเลือกผู้สมัครที่ตนเองชอบอย่างแท้จริง โดยอาจเลือกภายใต้การมีอุดมการณ์เดียวกันหรือเชื้อชาติเดียวกัน ดังนั้นเพื่อที่จะเข้าใจพฤติกรรมมนุษย์ในมิติต่าง ๆ ให้ครอบคลุม จึงเป็นจึงจำเป็นที่จะต้องพิจารณาทั้ง การตัดสินใจบนฐานของการใช้อรรถประโยชน์สูงสุด และการกระทำเชิงเหตุผลที่มาจากความผูกพัน (Sen, 1982)

การเสนอของ อามาดยา เซ็น เป็นการแสดงให้เห็นว่ามีภาวะวิเคราะห์ที่ดี และเหตุผลเชิงประจักษ์ที่ใช้สำหรับตัดสินใจว่าพฤติกรรมที่แท้จริงของมนุษย์ไม่สามารถอธิบายได้เพียงการใช้แนวคิดอรรถประโยชน์สูงสุดแต่อย่างเดียว การค้นพบนี้อาจนำไปสู่สมมติฐานที่ว่า มนุษย์โดยทั่วไปไม่มีเหตุผล หรืออาจนำไปสู่การตั้งคำถามว่าแนวคิดการมีเหตุผลสัมพันธ์กับแนวคิดมาตรฐานในการอธิบายพฤติกรรมมนุษย์ ซึ่งในกรณีนี้ อามาดยา เซ็น (Sen, 1982) เสนอแนะว่า นักวิชาการควรสร้างแนวคิดที่มีโครงสร้างของเหตุผลเชิงปฏิบัติ ที่ช่วยให้มีการนำเงื่อนไขด้านหลักการเชิงคุณธรรม (Moral Principles) การเมือง (Politics) ความผูกพัน (Commitment) และสวัสดิการสังคม (Social Welfare) มาบรรจุในโครงสร้างของการอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ มากกว่าจะใช้เพียงอรรถประโยชน์สูงสุดแต่ประการเดียว

ประการที่สอง การวิพากษ์ฐานคติตัวตนนิยม (Egoism) ซึ่งเป็นรากฐานทางความคิดของทฤษฎีทางเลือกเชิงเหตุผล ธอมัส เนเกล (Thomas Nagel) อภิปรายว่า ความมีเหตุผลนั้นต้องอยู่บนพื้นฐานของการเห็นแก่ผู้อื่น (Altruism) อันได้แก่ การกระทำถึงความจริงเกี่ยวกับประโยชน์ของผู้อื่น และมีเจตจำนงในการกระทำบนพื้นฐานนี้ ตัวตนนิยมนั้นมิใช่เงื่อนไขที่บังคับและเป็นไปไม่ได้ในฐานะที่รากฐานของสำหรับการเลือกเชิงเหตุผล เพราะสมมุติที่สมบูรณ์ของการเลือกเชิงเหตุผลนั้นปัจเจกบุคคลจะต้องนิยามขอบเขตของเป้าประสงค์ จากผลประโยชน์ส่วนตนที่คับแคบ สู่อรรถประโยชน์ของครอบครัว จากนั้นไปสู่ผลประโยชน์ของกลุ่มและสังคม และตัดสินใจเลือกทางเลือกหนึ่งทางเลือกใดในท่ามกลางทางเลือกที่หลากหลาย โดยทางเลือกนั้นต้องผลานผลประโยชน์ทั้งหมดเข้าด้วยกัน (Nagel, 1970)

กล่าวโดยสรุปพฤติกรรมของมนุษย์เป็นผลมาจากรูปแบบที่หลากหลายของแรงจูงใจ เช่น กระทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนตนหรือเพื่อผลประโยชน์ของผู้อื่น และมีกระบวนการตัดสินใจหลากหลายประเภทหลายรูปแบบ ทั้งการใช้ อรรถประโยชน์สูงสุดและหลักการเชิงคุณธรรม ในบางสถานการณ์การคำนึงถึงประโยชน์ตนเองอาจเป็นเงื่อนไขสำคัญในการแสดงพฤติกรรม แต่ในสถานการณ์ที่แตกต่างกันหลักการอื่น ๆ อาจกลายเป็นหลักการเด่นก็ได้ การวิพากษ์แนวทางการเลือกเชิงเหตุผลไม่ได้มุ่งทำลายความน่าเชื่อถือของแนวทางนี้ เพียงแต่ขยายขอบเขตในการทำความเข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

เหตุผลเชิงพุทธิปัญญา (Cognitive Reason)

การอธิบายเหตุผลของมนุษย์ซึ่งถูกครอบงำโดยการอธิบายในเชิงเหตุผลเชิงเศรษฐกิจมาเป็นเวลานาน ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ดังที่ได้อธิบายในหัวข้อก่อนหน้านี้ ต่อมานักวิชาการได้มีการพัฒนาในการทำความเข้าใจกับเหตุผลของมนุษย์มากขึ้น และศาสตร์ที่ให้ความสนใจกับเรื่องนี้มากเป็นพิเศษคือศาสตร์เชิงพุทธิปัญญา (Cognitive Science)

จอร์จ ลาคอฟฟ์ (George Lakoff) และ มาร์ค จอห์นสัน (Mark Johnson) (1999) อธิบายว่า เหตุผลมิใช่คุณสมบัติที่อยู่ภายในมนุษย์ ดังเช่นที่นักวิชาการดั้งเดิมส่วนใหญ่ยึดถือ หากแต่มันเกิดขึ้นจากธรรมชาติของสมองมนุษย์ และประสบการณ์ทางร่างกาย สิ่งนี้มีไว้เป็นเพียงข้ออ้างที่ชัดเจนและไร้พิษภัยที่เราต้องการร่างกายเพื่อสร้างเหตุผล ทว่ามันเป็นข้ออ้างที่เป็นโครงสร้างของเหตุผลในตัวมันเองที่มาจากรายละเอียดของการทำให้เป็นตัวตนขึ้นมา กลไกทางประสาทและสำนึกทำให้เรารับรู้และเคลื่อนไหวไปรอบ ๆ และสร้างระบบการคิดและรูปแบบของเหตุผล ดังนั้นเพื่อเข้าใจเหตุผลเราต้องเข้าใจรายละเอียดของระบบการมองเห็น ระบบการเคลื่อนไหว และกลไกทั่วไปของการเชื่อมโยงระบบประสาท กล่าวโดยสรุป เหตุผลมิใช่สิ่งสร้างที่ข้ามพ้นจักรวาลหรือผืนอกอยู่ในจิต แต่มันถูกเปลี่ยนแปลงโดยลักษณะของร่างกายมนุษย์ โดยรายละเอียดที่สำคัญของโครงสร้างระบบประสาท และโดยลักษณะเฉพาะของการทำหน้าที่ประจำวันของมนุษย์

ศาสตร์เชิงพุทธปัญญาได้ค้นพบเรื่องสำคัญ 3 เรื่อง คือ 1) จิตนี้กรวมกับกายอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้ 2) ความคิดเกือบทั้งหมดเป็นเรื่องของจิตไร้สำนึก และ 3) แนวคิดเชิงนามธรรมส่วนใหญ่เป็นการอุปมาอุปไมย การค้นพบเหล่านี้ทำให้ความคิดเกี่ยวกับเหตุผลแบบเดิมของปรัชญาตะวันตกต้องเผชิญกับการท้าทายอย่างถึงรากถึงโคน

แต่เดิมนักปรัชญาและนักวิทยาศาสตร์ตะวันตกให้ความเชื่อมั่นว่าเหตุผลเป็นสิ่งที่สะท้อนภาวะความเป็นมนุษย์และเป็นสิ่งสูงส่งที่มนุษย์จักต้องทำความเข้าใจ นักปรัชญาบางคนถึงกับเชื่อว่า “เหตุผลคือพระเจ้า” และ “เหตุผลนำแสงสว่างมาสู่มนุษยชาติ” ความเป็นมนุษย์กับเหตุผลจึงเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก คนที่ไร้เหตุผลมักถูกประณามว่ามีอาการกระทำเยี่ยงสัตว์

เหตุผลหาได้เป็นเพียงการอนุมานเชิงตรรกะเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความสามารถของมนุษย์ในการศึกษา การสืบสวน การวิเคราะห์ การแก้ปัญหา การประเมินผล การวิพากษ์วิจารณ์ และการพิเคราะห์หิวินิจฉัยตัดสินใจว่าเราควรทำอะไร ไม่ควรทำอะไร ควรทำอย่างไร และเราจะเข้าใจตนเอง ผู้อื่น และสรรพสิ่งในโลกได้อย่างไร

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากถึงโคนเกี่ยวกับความเข้าใจเรื่องเหตุผล จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ใหญ่หลวงเกี่ยวกับความเข้าใจของเราเกี่ยวกับตัวเราเอง การเปลี่ยนแปลงความเข้าใจเกี่ยวกับเหตุผลที่สำคัญมี 6 ประการ คือ ประการแรก เหตุผลมิได้แยกออกจากร่างกายของมนุษย์ดังที่นักปรัชญาดั้งเดิมส่วนใหญ่ยึดถือ เหตุผลเกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ของสามส่วนคือ ธรรมชาติของสมอง ร่างกาย และประสบการณ์เชิงกายภาพ ดังนั้นการสร้างเหตุผลหรือให้เหตุผลของมนุษย์จึงบังเกิดจากองค์รวมของทุกอณูในร่างกายของเราเองที่ปะทะประสานกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งซึมซับผ่านกระบวนการรับรู้และเคลื่อนไหวของปัญญาและระบบประสาทภายในกายเรา จากนั้นจึงกำเนิดเป็นระบบความคิดและวิถีของเหตุผล และเพื่อให้เข้าใจเหตุผลเราต้องเข้าใจรายละเอียดของระบบการมองเห็น ระบบประสาท และกลไกทั่วไปของการเชื่อมโยงของประสาท ซึ่งเป็นระบบที่เชื่อมโยงมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมภายนอก และกระบวนการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับเข้ามา ซึ่งเป็นวัตถุดิบในการผลิตเหตุผล กล่าวโดยสรุปเหตุผลมิใช่รูปลักษณะที่อยู่เหนือ

ธรรมชาติของจักรวาล หรือเป็นสิ่งที่แยกออกจากร่างกายของมนุษย์ แต่เป็นสิ่งที่ผนึกรวมในร่างกายของมนุษย์ เป็นโครงสร้างที่ซับซ้อนของระบบประสาท และเป็นการปฏิสัมพันธ์ที่เฉพาะของเรากับสิ่งแวดล้อมและสังคมในวิถีชีวิตประจำวัน

ประการที่สอง เหตุผลเป็นเรื่องของการวิวัฒนาการ เพราะว่าเหตุผลเชิงนามธรรมก่อตัวและใช้รูปแบบของการรับรู้และระบบประสาทเป็นรากฐาน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีอยู่ในสัตว์ทั่วไปไปด้วย โดยผ่านกระบวนการวิวัฒนาการทำให้มนุษย์มีระบบประสาทที่ซับซ้อนซึ่งสามารถสร้างเหตุผลที่เป็นนามธรรมระดับสูงได้มากกว่าสัตว์อื่นโดยทั่วไป การค้นพบว่าเหตุผลเป็นเรื่องของการวิวัฒนาการทำให้เราเปลี่ยนความคิดว่าสิ่งพิเศษที่แยกมนุษย์ออกจากสัตว์อื่นคือเหตุผลนั้น กลายเป็นเรื่องที่ไม่จริง กล่าวอีกนัยหนึ่ง เหตุผลมิได้เป็นแก่นแท้ในการแยกมนุษย์ออกจากสัตว์ แต่ทว่ามนุษย์เป็นเผ่าพันธุ์ที่ต่อเนื่องเชื่อมโยงจากสรรพสัตว์ทั้งหลายอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้

ประการที่สาม เหตุผลมิใช่เรื่องที่เป็น “ลัทธิธรรมทั่วไป” ในความหมายที่อยู่เหนือธรรมชาติ กล่าวคือมันมิใช่เป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลหรือพระเจ้าเป็นเจ้าของ เพราะฉะนั้นคำกล่าวที่ว่าจักรวาลมีเหตุผลของมันเองจึงเป็นคำกล่าวที่เกิดจากจินตนาการ โดยปราศจากข้อเท็จจริงรองรับ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ป็นสามัญกาลหรือมีความเป็นสากล คือ สมรรถภาพหรือความสามารถในการแบ่งปันความเข้าใจร่วมอย่างเป็นสากลโดยมนุษยชาติ สิ่งที่ทำให้มนุษย์แบ่งปันความหมายหรือเหตุผลแก่กันและกันคือ “ความเหมือน” ซึ่งดำรงอยู่ในวิถีของจิตที่ถูกผนึกรวมเป็นหนึ่งเดียวกับกายของมนุษย์นั่นเอง

ประการที่สี่ มนุษย์ให้เหตุผล โดยการรู้ตัวหรือการคิดอย่างมีจิตสำนึกเพียงบางส่วนเท่านั้น แต่เกือบทั้งหมดของการให้เหตุผลหรือการแสดงเหตุผลเป็นเรื่องของ “จิตไร้สำนึก” ดังที่เรามักประหลาดใจกับการตัดสินใจกระทำของเราหลายอย่าง ซึ่งในหลายครั้งจิตสำนึกเรามีอาจหาเหตุผลที่เป็นฐานในการรองรับการกระทำดังกล่าวได้เพราะการกระทำเหล่านั้นถูกผลักดันจากจิตไร้สำนึกซึ่งฝังแน่นอยู่ในตัวเรา

ประการที่ห้า เหตุผลมิใช่สิ่งที่เป็นภาษาหนังสือหรือภาษาทางการที่แสดงถึงวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย เช่น เหตุผลที่ทำให้โครงการใดโครงการหนึ่ง

คือเพื่อสร้างหรือพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน แต่เหตุผลยังเป็นเรื่องอุปมาอุปไมยและจินตนาการอีกด้วย เช่น ปลาเน่าหนึ่งตัวเหม็นไปทั้งข้อง ซึ่งมีนัยว่าเหตุผลที่ทำให้คนทั้งกลุ่มเสียชื่อเสียงเกิดจากคนไม่ดีเพียงคนเดียว

ประการที่หก เหตุผลมิใช่เป็นเรื่องที่มีความเป็นกลางและปราศจากอคติ ดังที่เคยเข้าใจกัน แต่เหตุผลเป็นเรื่องที่มีอารมณ์ความรู้สึกเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด ดังที่การกระทำใดการกระทำหนึ่ง ทั้งที่เป็นเรื่องเดียวกัน แต่การให้เหตุผลที่อธิบายการกระทำนั้นกลับแตกต่างกัน ตามอารมณ์และจุดยืนของผู้อธิบาย

จากความจริงที่ว่า เหตุผลเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงโดยองค์รวมของร่างกาย ระบบประสาท และประสบการณ์ อย่างไรก็ตามปฏิสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้งสามนี้ทำให้มนุษย์มีระบบคิดและรูปแบบการให้เหตุผลที่จำกัด จึงทำให้มนุษย์ไม่มีอิสระในการคิดและไม่มีอิสรภาพสมบูรณ์ดังที่นักปรัชญาบางคนเข้าใจ แท้จริงแล้ว มนุษย์คิดและให้เหตุผลตามสภาพเงื่อนไขที่พวกเขาเผชิญอยู่ เงื่อนไขที่มนุษย์เผชิญหน้าในชีวิตประจำวัน หาใช่เงื่อนไขเชิงเศรษฐกิจเพียงประการเดียว แต่มนุษย์เผชิญกับเงื่อนไขที่หลากหลาย ดังนั้นการคิดว่ามนุษย์กระทำภายใต้เหตุผลเชิงเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวจึงเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน

เหตุผลที่มนุษย์ใช้เป็นฐานในการตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำเรื่องใดจึงอยู่บนรากฐานของกรอบคิด ความคาดหวัง ความเชื่อ อารมณ์ การจินตนาการ และการอุปมาอุปไมยที่หลากหลาย บ้างก็เป็นเหตุผลมีสติรู้ตัว แต่ส่วนมากเป็นเหตุผลที่ผุดมาจากจิตไร้สำนึก การฝึกฝนเพื่อยกระดับจิตไร้สำนึกมาสู่จิตสำนึกเป็นวิถีที่ทำให้มนุษย์เข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่นและเข้าใจโลกได้มากขึ้น นั่นอาจเป็นหนทางเดียวที่จะหยุดยั้งความหายนะของมนุษยชาติอันเนื่องมาจากการใช้เหตุผลที่ผุดขึ้นมาจากจิตไร้สำนึกเป็นรากฐานผลักดันให้เกิดการกระทำเพื่อทำลายล้างอย่างรุนแรง

สรุป

การอธิบายทางเลือกเชิงเหตุผลนับว่าเป็นการอธิบายที่ศาสตร์ต่าง ๆ นำมาใช้ในการอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์และปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างหลากหลาย ตั้งแต่พฤติกรรมการตัดสินใจเชิงเศรษฐกิจ ปรากฏการณ์ทางการเมืองและสังคมอื่น ๆ การอธิบายทางเลือกเชิงเหตุผลมีฐานคิดสำคัญคือการมองว่ามนุษย์ตัดสินใจกระทำหรือเลือกทางเลือกที่จะนำไปสู่การสร้างผลลัพธ์ที่อรรถประโยชน์สูงสุดแก่ตนเอง แต่ปรากฏว่าการเลือกภายใต้การใช้เหตุผลเช่นนี้ไม่ได้สร้างผลลัพธ์ที่พึงปรารถนา หากการตัดสินใจนั้นเป็นการตัดสินใจร่วมของผู้เล่นหลายคน ผลลัพธ์มีแนวโน้มที่ออกมากในทิศทางในเชิงลบ และยิ่งในกรณีที่เป็นการตัดสินใจเกี่ยวกับสินค้าสาธารณะ ไม่ว่าจะเป็โครงการพัฒนาสังคมหรือสิ่งแวดล้อมหรือสวัสดิการสังคม เพราะว่าในกระบวนการตัดสินใจของกลุ่มขนาดใหญ่ นั้นจะมีปรากฏการณ์ของปัจเจกบุคคลที่ไม่ยอมเสียสละใด ๆ เพื่อให้มีสินค้าสาธารณะเกิดขึ้น หากแต่คอยรับผลประโยชน์เท่านั้น การข้ามพ้นปัญหาของการไม่ลงมือกระทำของปัจเจกบุคคลหรือการตัดสินใจที่สร้างผลลัพธ์ในเชิงลบกระทำได้โดยการร่วมมือระหว่างผู้ตัดสินใจ หรือการจัดสรรผลประโยชน์ในลักษณะก้าวหน้า หรือการลงโทษผู้ที่วางเฉย แม้การอธิบายทางเลือกเชิงเหตุผลจะช่วยให้เกิดความเข้าใจในพฤติกรรมของมนุษย์ แต่ทว่าไม่สามารถอธิบายสถานการณ์ที่หลากหลายและครอบคลุมได้ นักวิชาการจึงได้เสนอโครงสร้างการตัดสินใจที่ซับซ้อนขึ้นเพื่ออธิบายพฤติกรรมเชิงเหตุผล อันได้แก่ การใช้เหตุผลเชิงคุณธรรม และความผูกพันต่อหลักการหรือตัวบุคคล เป็นปัจจัยเพิ่มเติมเข้าไปในโครงสร้างการอธิบายเชิงเหตุผล ส่วนความก้าวหน้าทางวิชาการในการอธิบายเรื่องเหตุผลของมนุษย์ในปัจจุบันได้มีการค้นพบที่สำคัญหลายประการ เช่น การวิวัฒนาการของเหตุผล และความสัมพันธ์ระหว่างเหตุผลและอารมณ์ ซึ่งช่วยขยายขอบเขตความเข้าใจเกี่ยวกับเหตุผลที่มนุษย์ใช้เป็นแนวทางในการตัดสินใจกระทำทั้งในเรื่องส่วนตัวและส่วนรวมได้ดียิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- Elster, J. (1994). *The Nature and Scope of Rational-Choice Explanation*. In M. Martin, & L. C. McIntyre (Hrsg.), *Readings in the Philosophy of Social Science* (S. 311-322). Cambridge, Mass: MIT Press.
- Hardin, R. (1982). *Collective Action*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in The Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Levi, I. (1967). *Gambling with Truth: An Essay on Introduction and the Aims of Science*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Little, D. (1991). *Varieties of Social Explanation: An Introduction to the Philosophy of Social Science*. Colorado: Westview.
- Nagel, T. (1970). *The Possibility of Altruism*. Oxford: Oxford University Press.
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. London: Oxford University Press.
- Sen, A. K. (1982). *Choice, Welfare and Measurement*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Simon, H. A. (1979). *From Substantive to Procedural Rationality*. In F. Hahn, & M. Hollis (Hrsg.), *Philosophy and Economic Theory* (S. 129-148). Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, M. (1987). *The Possibility of Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.